

Van luxe architectuurtraktaat tot praktische handleiding: de Nederlandse uitgaven van Scamozzi's *L'Idée della Architettura Universale**

Andrew Hopkins en Arnold Witte

Vincenzo Scamozzi's traktaat *L'Idée della Architettura Universale* werd in 1615 voor het eerst gepubliceerd in Venetië in een luxe en dure folio-editie.¹ Naar voorbeeld van de uitgaven van Palladio en Serlio was het boek van Scamozzi rijkelijk voorzien van plattegronden en opstanden, en bevatte een uitgebreide verhandeling over de vijf zuilenordes, evenals afbeeldingen van een aantal van zijn eigen ontwerpen. Zijn opzet om tien boeken te schrijven verbond de bedoelingen van Scamozzi bovendien met de traktaten van Vitruvius en Alberti. De hooggegrepen opzet van *L'Idée*, met grote hoeveelheden klassiek-erudiete kennis, paste bij de opdrachten van de zes gepubliceerde delen aan belangrijke Europese machthebbers.² De publicatiegeschiedenis van Scamozzi's traktaat laat echter zien, dat het werk werd ontdaan van zijn erudiete inhoud, en veranderde in een handleiding voor bouwmeesters of handwerkslieden. Deze omslag vond plaats in Holland in het midden van de zeventiende eeuw, in de context van rivaliserende uitgaven: de eerste een luxe architectuurtraktaat, de tweede en derde vereenvoudigde versies van Scamozzi's Ordes, en de vierde een compendium van de zuilenordes volgens Palladio, Vignola en Scamozzi.³

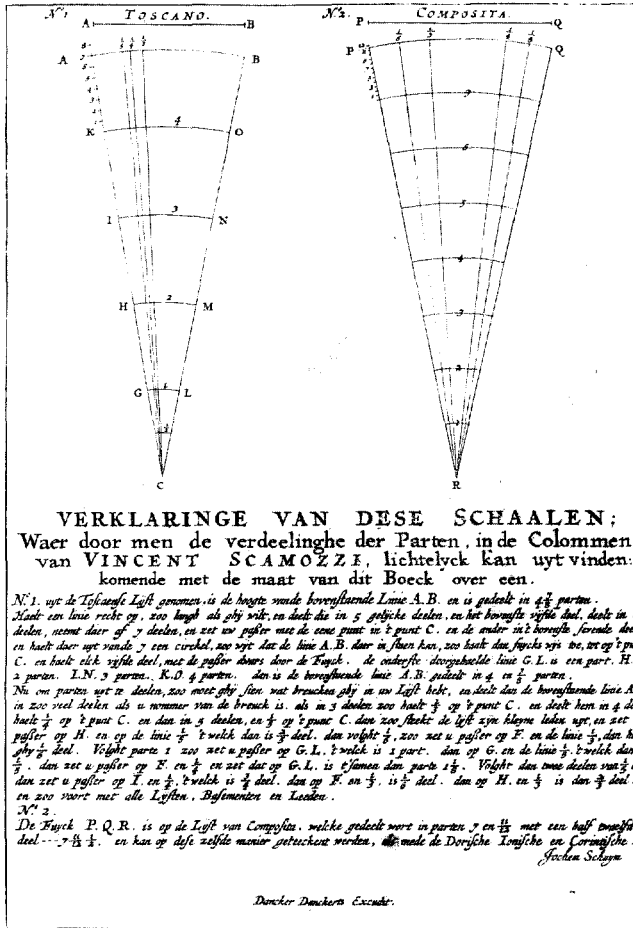
De oorspronkelijke Italiaanse editie van Scamozzi's traktaat omvat slechts zes van de tien geplande boeken. Deel I bevat Boek I over "de uitnemendheid van de architectuur en haar delen, en dat wat gebruikelijk is voor vooraanstaande architecten". Boek twee behandelt "de streken en landen, de kwaliteit van grondstukken, en de plattegronden van steden en vestingwerken". Boek III heeft als onderwerp privégebouwen, "voor gemak, en tevredenheid". Deel twee bevatte Boek VI over de zuilenordes, en ornamenten. Boek VII onderzoekt bouwmaterialen, en Boek VIII gaat in op de funderingen en daken van gebouwen. Van de vier ongepubliceerde boeken zou Boek IV alle soorten openbare gebouwen behandelen, Boek V de religieuze gebouwen, Boek IX de detaillering van architectuur en Boek X naast de verbouwing en restauratie van gebouwen ook landaanwinning.⁴ Het traktaat, zoals gepubliceerd in 1615, bevatte twee rijkelijk versierde titelpagina's, 800 pagina's tekst en index, en 43 gravures waarvan 39 voor Boek VI over de Ordes. Daarnaast werden er 42 houtsnedes gemaakt voor de andere illustraties, waaronder 28 voor Boek III.

Waarschijnlijk was het de omvang van de onderneming, in voorbereiding vanaf 1591, die de succesvolle afsluiting van het project verhinderde.⁵ Toen Scamozzi in de jaren 1590

koos voor folioformaat en houtsnedes voor de afbeeldingen, conformeerde hij zich aan het traditionele formaat voor dergelijke uitgaven, duur en verfijnd.⁶ Of het traktaat van Scamozzi ooit een goede verkoop zou hebben bereikt, is onbekend, omdat hij in augustus 1616, slechts acht maanden na de

Afb. 1. Vincent Scamozzi, Grontregelen der Bow=Const ofte De Uytmentheyt vande Vyf Orders der Architectura (...), Amsterdam, Cornelis Danckerts 1640. Folio. Titelpagina. UB-UvA OF 87/1 (Cat.no 1) (Foto: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

VERKLARINGE VAN DESE SCHAALEN;
Waer door men de verdeelinghe der Parten, in de Colommen
van VINCENT SCAMOZZI, lichtrelyck kan uyt vinden:
 komende met de maat van dit Boeck over een.

N° 1. *uyt de Toscaanse Lyft genomen, is de hoogte vande bovenstaende Linie A.B. en is gedeelt in 4 2/3 parten.*
Maakt een linc rechte op, zoo langh als ghy wilt, en deelt die in 5 gelycke deelen, en het bovenste vyfde deel, deelt in 8 deelen, neem daer of 3 deelen, en zet u passier met de cone punt in 2 punt C. en de onder 2 1/2 boogste, verende deelyt, en haelt door uyt vande 7 een cirkel, zoo wyt dat de linc A.B. daer in staen kan, zoo haelt den fyrckel wyt de, en op 2 punt C. en haelt welck vyfde deel, met de passier door de Fryck. de onderste deelyghede linc G.L. u een part. H.M. 2 parten. I.N. 3 parten. K.O. 4 parten. dan is de boogstaende linc A.B. gedeelt in 4 en 2/3 parten.
Nu om parten wt te deelen, zoo moet ghy staen met broncken ghy in uw Lyft hebt, en deelt dat de boogstaende linc A.B. in zoo veel deelen als u nummer van de bronck is, als in 3 deelen zoo haelt 2/3 en 2 punt C. en deelt hem in 4 deelen, haelt 2/3 op 2 punt C. en dan in 4 deelen, en 2/3 op 2 punt C. dan zoo staet de Lyft zyn kleine leden, wyt en zet uw passier op H. en op de linc 2/3 welck dan is 2/3 deel, dan volght 2/3, zoo zet u passier op F. en de linc 2/3, dan hebt ghy 2/3 deel. Volght parte 1 zoo zet u passier op G.L. welck is 1 part. dan op G. en de linc 2/3, welck dan is 2/3, dan zet u passier op E. en 2/3 en zet dat op G.L. is 2/3 delen dan parte 1 2/3. Volght dan twee deelen van 2/3 deel dan zet u passier op I. en 2/3, welck is 2/3 deel. dan op F. en 2/3, is 2/3 deel. dan op H. en 2/3 is dan 2/3 deel. en zoo voort met alle Lyften, Bestemten en Leden.
 N° 2.
De Fryck P.Q.R. is op de Lyft van Composita, welke gedeelt wort in parten 7 en 1/2 met een half onnuyfde deel. -- 7 1/2. en kan op dese zelve manier geteekent werden, alle made de Dorische Ionische en Corinthische.
 Jochem Schuym

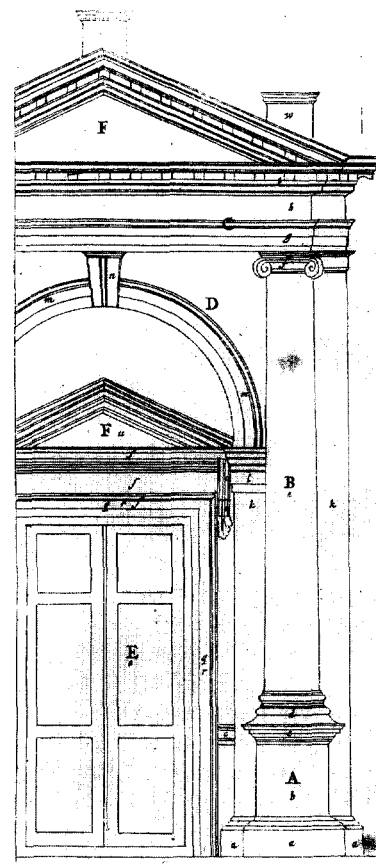
Dancker Danckers Excudit.

Afb. 2. Jochem Schuym, Verklaringe van dese schaaalen, in Vincent Scamozzi, Het voorbeeld der Algemeene Bouwkonst van Vincent Scamozzi, Amsterdam, Dancker Danckerts, 1658-1661. UB-UvA 2002 A 7 (Cat.no. 3) (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam)

eerste druk in december 1615, overleed. De 670 exemplaren die overgebleven waren van een oorspronkelijke oplage van 1000, werden gekocht door de uitgever Justus Sadeler uit Leiden.⁷ Scamozzi's traktaat had geenszins het succes van Palladio's *Quattro Libri*, elf jaar na de eerste druk opnieuw uitgegeven in 1581, en nogmaals in 1600. Evenmin evenaarde zijn traktaat de roem van de eerste volledige editie van Serlio's traktaat in zeven delen in 1584, uitgegeven door Vincenzo en zijn vader in betaalbaar quarto-formaat.⁸ Het ontmoedigende verschieft van Scamozzi's traktaat, met zijn abstracte formulering van de titel en hooggegrepen taalgebruik moet onze blik niet afleiden van de vele praktische punten die worden besproken en de gedegen adviezen voor zowel opdrachtgevers als architecten.⁹ Aan het eind van de zeventiende eeuw bleek er voldoende vraag te zijn naar het traktaat van Scamozzi om in 1687 en in 1694 nieuwe drukken te rechtvaardigen. Zoals de uitgever van de tweede herdruk, de Venetiaanse edelman Girolamo Albrizzi in zijn voorwoord

schreef, was de oorspronkelijke uitgave zeer zeldzaam geworden, hetgeen geen verwondering mag wekken, gezien het feit dat Sadeler meer dan de helft van de oplage naar Leiden meenam. De vraag in Italie, waarover Albrizzi schreef, was echter nog steeds naar een luxe folio-editie.¹⁰

De aanvang van de publicatiegeschiedenis van Scamozzi's traktaat in het Nederlands volgde deze Italiaanse traditie van luxe-edities, zoals ook bij de vertalingen van Serlio, Vignola en Palladio het geval was geweest. Serlio's boeken waren afzonderlijk, en paarsgewijs, door Pieter Coecke van Aelst vertaald en uitgegeven in Antwerpen in de zestiende eeuw. Een volledige editie in folioformaat werd in 1606, en nogmaals in 1616 uitgegeven te Amsterdam. Vignola's traktaat was reeds in vier folio-edities verschenen in de zeventiende eeuw voordat Cornelis Danckerts een editie in octavo-formaat uitbracht

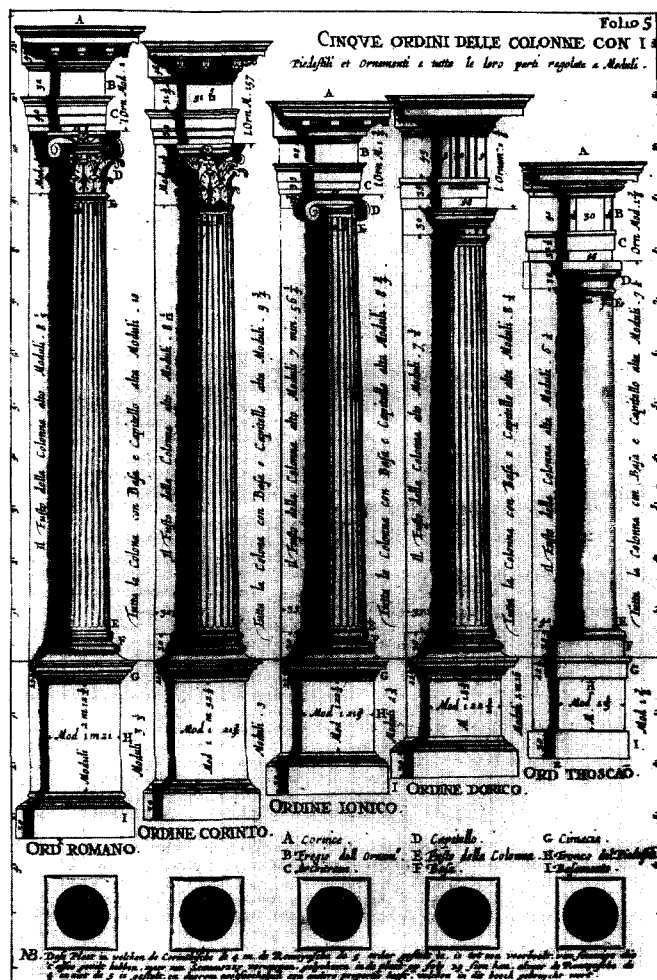

BENAAMINGE
der Pilaar, Voet styl, en Oppersieraets
 Vooreempfte deelen, en der selver
 kleine leden.

Tot dienst van alle Liefhebbers der Bouwkonst
in 't licht gebracht, door
SALOMON DE BRAY
 Boeckverfijter de Haerlem.

Piedestilo	A. Voet-styl.
<i>Definies</i>	a. Vast stuk
<i>Troco</i> a <i>quatro</i>	b. Bloek of vierkant
<i>Canalic</i>	c. Rin, overkant
Colonna	B. Pylaar.
<i>Basis</i>	1. Stoc
<i>Fufis</i>	a. Schijde, Egl
<i>Capitello</i>	f. Hoofstuck
Ornamento	C. Oppersieraat.
<i>Architrave</i>	g. Over haelt, Egl haelt
<i>Fregis</i>	h. Fryck
<i>Cornice</i>	i. Kroon-wylt
Arca o Arcado	D. Booge, Boogh-poort.
<i>Pilaster</i>	k. Pylt, Dwaer-pyl
<i>Imposta</i>	l. Stijl-hop
<i>Architrave</i>	m. Booghaeck
<i>Cone o Sarcoph</i>	n. Hoek of Hoefstuck
Porta	E. Deur.
<i>Linc del Para</i>	o. Lyft of Hoek der Deur
<i>Pilaster</i>	p. Dwaer-pyl
<i>Linciere o Superfili</i>	q. Hoek of hoorn draegsel
<i>Anticamento</i>	r. Onnuyfde
<i>Orna' fte della Porta</i>	s. Oppersieraet boven de deur
<i>Caralle</i>	t. Hoek, Hoek van
Frontespicio	F. Kapp. Voor gevel.
<i>Tempore</i>	u. Gevel-plate
<i>Acrotorio</i>	v. Kapp-lyft, Kapp-van
Pilastro	Pylaster. de fte de vierkant Pylaster.

Afb. 3. Jochem Schuym, Benaaminge der Pilaar, Voetstyl, en Oppersieraets ... in Vincent Scamozzi, Het voorbeeld der Algemeene Bouwkonst van Vincent Scamozzi, Amsterdam, Dancker Danckerts, 1658-1661. UB-UvA 2002 A 7 (Cat.no. 3) (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam)

Afb. 4. Cinque Ordini delle Colonne, in Vincent Scamozzi, Het voorbeeld der Algemeene Bouwkonst van Vincent Scamozzi, Amsterdam, Dancker Danckerts, 1658-1661. UB-UvA 2002 A 7 (Cat.no. 3) (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam)

in 1643 die hij baseerde op de Franse uitgave van 1638. Danckerts gaf vervolgens in 1646 het deel van Palladio's *Quattro Libri* over de zuilenorden uit in folio.¹¹ Voordat Danckerts deze uitgave van Palladio's werk verzorgde, bracht hij echter een vertaling uit van het zesde Boek van Scamozzi, over de zuilenordes. In de Nederlandse situatie ging de publicatie van Scamozzi aldus aan Palladio vooraf, en had onder andere om die reden een merkbaar grotere invloed op architectuurontwerpen en bouwpraktijk van de Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw.¹²

Cornelis Danckerts (ca. 1603-1656)¹³ was een innovatieve uitgever, die in 1631 Hendrik de Keyzers *Architectura Moderna* had verzorgd, het eerste Nederlandse architectuurtraktat op klassieke leest geschoeid. Later bereidde hij een omvangrijke uitgave voor van afbeeldingen van het Stadhuis van Amsterdam, het hoofdwerk van Jacob van Campen, welke

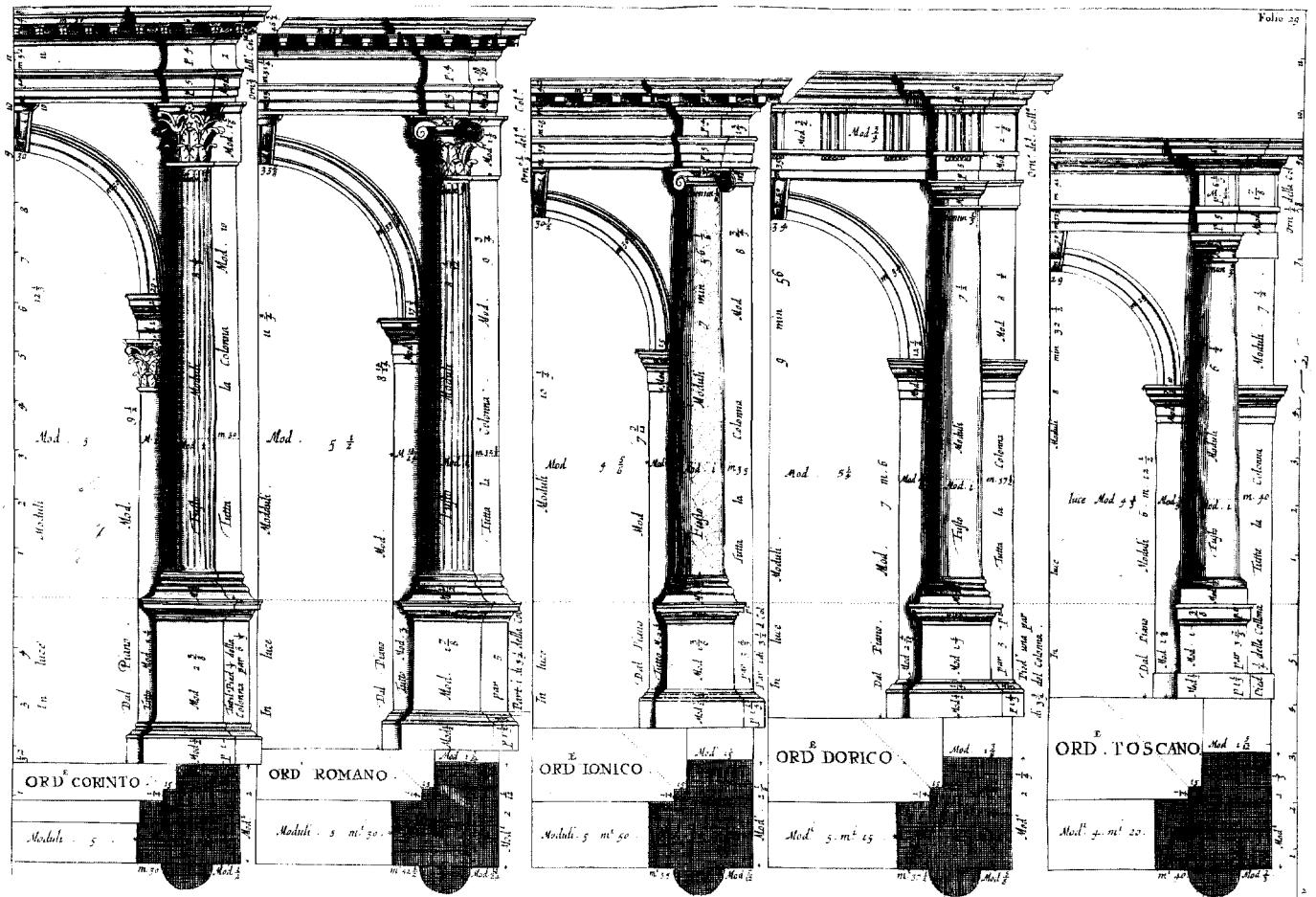
pas na zijn dood verscheen.¹⁴ Precies 25 jaar na de eerste editie in het Italiaans vervaardigde Cornelis de vertaling van Boek VI over de vijf zuilenordes en gaf deze uit in folioformaat (1:1640; afb. 1). Danckerts' editie was de eerste buiten het Italiaanse taalgebied en uit zijn keuze voor het boek blijkt zijn handelsgeest, aangezien dit het populairste onderdeel van het traktaat van Scamozzi zou blijken te zijn. Danckerts' editie uit 1640 volgde de originele Italiaanse editie nauwgezet in formaat en kwaliteit. Hoewel de tekst in het Nederlands was vertaald, bleven de verklaringen bij de 39 illustraties in het Italiaans gesteld. Of Cornelis ook vertalingen van de andere boeken van Scamozzi op stapel had staan is niet bekend, maar een eventueel vervolg werd verhinderd door zijn overlijden in 1656.

Zijn zoon, Dancker Danckerts (1633/34-1666), volgde zijn vader op in het uitgeven van architectuurboeken. In 1655 was hij naar Italië, meer in het bijzonder Venetië gereisd, waar hij van de erven van Scamozzi ten minste acht originele, tot dan ongepubliceerde houtsnedes kocht, samen met de originele houtsnedes gebruikt voor de Italiaanse editie (35 van de in totaal 42 platen):

Vrientlijke Leser, ende alle ghy waerdighe Lief-hebbers der loffelijke Bouw-konst, wy komen U E. hier in onse gemeene Moeder-lijcke ende Woordt-rijcke Nederlandsche Tale, voordragen het derde Boeck uyt het eerste Deel, van de hoogh geachte Beschryvingh der al-gemeene Bouw-konst, (...) niet simpelijken een Cotype ofte maer een bloote Translatie: Maer zijnde dese de selve, ende de Originale Platen van Scamozzi, met zijn eygen handt geteekent, het Originaal ende Principaal selver; die ick, in den Iare 1655. in Venetien zijnde, met groote vleyt hebbe na gespeurt, op gesocht, de Erfgenamen af gekocht, ende met my mede uyt Italien gebracht.¹⁵

Het verkrijgen van het originele materiaal zal Dancker hebben aanzet een complete vertaling op de markt te brengen in folioformaat, met gebruikmaking van de originele houtsnedes. Maar voor hij het project kon afronden, verscheen in 1657 een rivaliserende uitgave, geschreven door Symon Bosboom (2:1657).

Symon Bosboom (1614-1662) was op dat moment Stads-Steenhouwer van Amsterdam, en betrokken bij de bouw van het nieuwe stadhuis. Hij volgde Willem de Keyser in 1653 op in de functie van meester-steenhouwer van het project, toen deze – ten gevolge van financiële malversaties – werd ontslagen van zijn taak. Bosboom was echter al langer werkzaam bij de bouw van het stadhuis, volgens de bronnen vanaf 1651, als onder-meester-steenhouwer, als opvolger van de kort daarvoor overleden Daniël Hillebrandts. Het aandeel van Bosboom in de bouwsculptuur van het Stadhuis is onderwerp van discussie. Weissman¹⁶ bestreed enige noemenswaardige inbreng van Bosboom, terwijl Taverne¹⁷ op grond van de medewerking van Bosboom aan de bouw van het Burger Kinderen Weeshuis te Nijmegen (1644-45) zijn aandeel zeer wel mogelijk achtte. In de zeventiende eeuw werd de roem van

Afb. 5. De vijf orden van zuilen en bogen volgens het systeem van Scamozzi, in Vincent Scamozzi, *Het voorbeeld der Algemeene Bouwkonst van Vincent Scamozzi*, Amsterdam, Dancker Danckerts, 1658-1661. UB-UvA 2002 A 7 (Cat.no. 3) (Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam)

Bosboom al bezongen door onder andere Cornelis de Bie¹⁸, mede vanwege zijn bewerking van Scamozzi's traktaat. Bosboom zag, door zijn praktische ervaring, de potentiële markt voor diens bouwkundige adviezen, met name de verhandeling over de vijf zuilenordes. Hij besefte echter dat de zwakte van het boek lag in de lange, ontoegankelijke tekst, en dat de gemiddelde handwerksman meer gebruik zou maken van de afbeeldingen, die in de editie van Danckerts nog van Italiaanse bijchriften voorzien waren. Bosboom ondernam daarom de taak, het zesde Boek van Scamozzi in minder hoogdravende taal te herschrijven, en de noodzakelijke begrippen begrijpelijker uit te leggen. Het resultaat werd in 1657 uitgegeven in een betaalbaar quartoformaat, waarin de helder opgezette afbeeldingen (40 in totaal) van Nederlandse uitleg voorzien waren. Daarnaast had Bosboom een wiskundige schaal toegevoegd, waarmee een 'module', de doorsnede van de schacht van de zuil en tevens basiseenheid van de maatverhoudingen van alle onderdelen van een zuilenorde, in minuten (60ste delen) kon worden verdeeld. De verhoudingen van alle onder-

delen van een zuilenorde, van piedestaal tot kroonlijst, werden op deze wijze door middel van standaard maatverhoudingen vastgelegd. Met behulp van deze verhoudingen werd het de gebruiker van het boek gemakkelijker gemaakt om de afmetingen van de zuil aan elke situatie aan te passen, waarmee de zuil als decoratief element bruikbaar was voor een breed publiek, van architect tot handwerksman. Bosbooms oorspronkelijke opzet was, zoals hij later beweerde, het samenstellen van een eenvoudig leerboek voor zijn leerlingen. Deze bewerking bleek de meest succesvolle vanaf de eerste uitgave tot ver in de negentiende eeuw.¹⁹

Bosbooms uitgave was een doorn in het oog van Dancker Danckerts' project om een volledige vertaling in één of andere vorm te publiceren. Hoewel de voorbereidingen al ruimschoots voor 1657 begonnen zullen zijn, achtte Danckerts zich genoodzaakt om voortijdig twee delen van het project te laten verschijnen in 1658, in de hoop de markt terug te winnen en de volledige vertaling tot een later moment uit te stellen (3:1658). Deze uitgave bevatte weliswaar de nieuwe ver-

taling van Boek III, maar Boek VI is slechts een ongewijzigde herdruk van zijn vaders editie uit 1640, waarin de bij-schriften van de illustraties in het Italiaans gesteld bleven. Maar Danckerts erkende de gegronde bezwaren die Bosboom tot zijn bewerking hadden aangespoord, en hij voegde dan ook een op Bosbooms geïnspireerde schaalverdeling met 'Verklaaringe' toe, waarin de zuil in 'parten' werd verdeeld, en niet in modulen en minuten zoals bij Bosboom (afb. 2). De doorsnede van de zuilschacht wordt ook hier als basiseenheid aangehouden, maar wordt 'part' genoemd. De berekening van gedeeltes van een 'part' geschiedde echter niet in minuten, maar in breuken. Deze schalen, waarmee met behulp van een passer vanuit een willekeurig onderdeel van de zuil de grondmaat van het systeem berekend kon worden, waren ontworpen door Joachem Schuym en uitgevoerd door Dancker, die

tevens een viertal nieuwe platen toevoegde waarin de onderdelen van de zuilen in het Italiaans en Nederlands benoemd werden (afb. 3). Deze laatste addenda waren ontworpen door Salomon de Bray die al in eerdere projecten met de familie Danckerts had samengewerkt.²⁰ Dancker poogde op die manier zijn eigen editie toegankelijker te maken, zij het in een geïmproviseerde vorm. Aan deze editie voegde hij tevens een pamflet toe, waarin hij Bosboom beschuldigde van foutieve interpretatie van Scamozzi's principe:

Noodighe WAERSCHOUWINGHE, Theghens de verbroddinghe over de Gront-regulen der Algemeene Bouw-konst van Vincent Scamozzi, spreekende van de vijf Orders der Colomnen, welckers naemrovighe Boeckjens, onbeschaemdelijck zijn uyt gegeven, onder schijn van verlichtingh: Het eene door Symon Bos-boom, Stads Steen-houwer tot Amsterdam: En 't tweede qualijk berichtende Boeckje, by een gestelt door Meester Christaen Martyni von Anhalt, op de Zee-dijck in de Const-Schoole.

Niet sonder groote Reeden seyt den Heydensche Philo-sooph Seneca, daer is niets soo Heyligh, of het vindt zyn Ontheyligher; want de dagelijckse ondervindingh ons het genoegsaem leert, en voornamelijck te sien is, aen de Grondt-regulen der Algemeene Bouw-konst, soo naeuwkeurlijck van Vincent Scamozzi in zyn leven op gestelt en beschreven, dat niet alleen geheel Italien hem voor opper Bouw-meester gehouden, en zyne Boecken als kostelijcke Paerlen gheacht hebben, maer oock onse Nederlanden, nae datse deselve in onse Neerduytsche Tale ghesmaect, hem voor haer light erkent heeft. Nochtans hebben sich hier eenighe uyt den slechten hoop (...) hem soecken te verbeteren, en klaerder voor Leerlingen op te stellen, daer den eenen Rabbi niet en schrijft dat noodighlijck geweten moet werden, en oock selfs seght dat zyne ruyghe Schetsen van de Colommen, geen beschryvingh van doen en hebben, en den anderen achter-weeghen houdt, soo wel uytdruckelijcken seght, het selve zyne Leerlingen met goet fundament mondelijk te onderrechten, daer de klaerheyt van onsen Scamozzi soo volmaect is, dat hy soo langhe nae zyn Doot leert en spreekct, door zyne suyvere Boecken, dattet van elck goet verstant, sich maer daer toe begevende, oock sonder Leer-meester kan verstaen werden, ende tot grondige kennisse van alle de verhandelde Saecken, en Bouw-konstige Formen en Leeden kan komen, als oock mede tot de Pracktijcke ofte Daet selver, van die te konnen uytvoeren, zijnde zyne wijtlopigheyt en duydelijckheyt soo klaer en seecker, dat soo wie maer de selve oock sonder grondighe oorsaeck van dien te verstaen simpelijcken na volghct, altoos wel ende seecker uyt sal komen, 't welck geen van haere ruyghe Schetsen doen kan, en om dat onsen Autheur veel schrijft, ende wijt lopigh en perfect is met zyne Rekeningen en Verdeelingen in parten, daerom zy hem voor duyster uytmaecken, en zy Luyden om datse kort en onperfect zyn, willen licht voor de Leerlinghen werden, soo wel uytdruckelijcken seght, men diende Griecks en La-

Afb. 6. Symon Bosboom, Cort Onderwys vande vyf Colommen (...). [Amsterdam] 1657, Amsterdam. Klein folio. Titelpagina. Rijksprentenkabinet 330 C 25 (Cat.no. 4) (Foto: Rijksmuseumstichting Amsterdam)

tijn te leeren, om onsen waren Scamozzi te verstaen, maer wat soude men dan voor een vreemden Tael moeten leeren, om haer weet-niet-achtigh stil-swyghen te begrypen; want waer door wort een Boeck duyster, ick laete het haer selfs oordeelen, (soo zy kunnen,) omdat het perfect en nauw-keurigh is? Horatius sal 't oordeel vellen, als hy zeyt, ick Arbeyde om kort te zyn, en werde doncker, niet ick trachte wyt-loopigh te gaen, en werde duyster: En getergh door de onbedachte stoudtheydt, en 't hoogh op-snyden van dese Baetsuchtighe, [verso] die wel buyten eenigen schijn of reden, sonder oin gemerckt te hebben, het nadeel dat zy Luyden, door haer hoogh op geven, d'eenvoudighen bedriegen, en oock de naem-rovingh die zy onsen waren Scamozzi daer mede aen doen.

Ick wil U goetgunstige Leeser, en alle ghy yverige Leerlingen, wel waerschouwen, u met sulcke Brillen niet en laet begooghelen, dat soo wanneer ghy al volghens den stijl van dese Boeckjens, soo en soo onderwesen sult zijn, en meenen den waren Scamozzi te verstaen, U E. daer mede bedrooghen sult vinden, alsoo een heel ander Methode en Wyse in dese als in onse ghehouden wert, (...).

Dancker legt vervolgens uit, dat het systeem van Bosboom verschillende maten door de omzetting naar minuten aan elkaar gelijk maakt, en daardoor de verhoudingen tussen de verschillende onderdelen verstoort, en bovendien de lezer opzadelt met een nodeloos ingewikkelde berekening.

Dogh door al dit Onweder als geseyt, geweeght, om in gevolge sulcks en diergelijcks voor te komen, ende de Leerlingen en Lief-hebbers meerder te voldoen, heb hier tot lichtheyt en meerder verklaringhe by-ghevoeght, een Plaet, in welke klaer verthoont wert, een Tafel, om alle begeerde Verdeelinghe in parten, licht te kunnen maecken, en alsoo Scamozzi gegevene Verdeelingh klaerlijck te verstaen, komende met de maat van dit Boeck over een, 't welck ten eynde voorsz door een Lief-hebber der Bouw-konst, heb doen vervaerdigen, vertrouwe nu voortaan dit teghenwoordighe Boeck van Scamozzi, vry en onbesproocken sal blyven van eenighe duysterheydt. Biddende onse aenghewende vlijt danck-baerlijck te ontvangen, (in 't verbeteren van eenighe geringhe fauten, en 't vermeederen met noch vier kopere Platen, verhandelende een seer duydelijke eygentlijke Nederduytsche benamingh der Bouw-Formen en Leeden, seer bequaem neffens de Figuren met de Italiaensche benamingh ghestelt, door den wel-ervaren Bouw-konstenaar Salomon de Bray,) blyve onderwijle

U E. Al genegen Vriendt
Danckert Danckertz.

De door Danckerts geformuleerde bezwaren lijken bij vergelijking van de twee systemen vergezocht. In de eigen vertaling van Boek VI van Scamozzi zijn de maatverhoudingen (die in de afbeeldingen staan aangegeven) van de volgende toelichting voorzien:

TEGEN-BERICHT, Op de onnodige Waerschouwinge van DANCKERT DANCKERSE

Kaert- en Boeck- verkooper, woonende in de Kalver-straat in de Danckbaerhey, Op mijn Boeck van de ARCHITECTURA, Door den diepfinnighen *Vincens Scamozzy*, Architect tot Venetien; En door my in Minuten getelt.

Unghelie Liefhebbers der Edele Bouw-Konst. U E. is bekend, hoe ick in den Jare 1657, hebbe uitgegeven het Kort-Overwys van de 5 Colommen door Vincens Scamozzy gendoneert, en door my in Minuten getelt. En alsoo mijn Boeck eenige maanden onbesproocken is gebleven, soo kom nu Danckert, en oordeelt van de Kunst als de blinde van de colour, noemende het Verbroodighe, Brillen om de eenvoudige te begoochelen, en d'ingelijcke Dullemans-reden meer. Hier op foud ick wel lasterlike woorden-reghens hem kunnen ghebruycken, maer ick sal hem verschoonen en handelen met hem na sijn jonckheyt, denkende, vergeeft het hem, want hy weet niet wat hy doet: en sellen de Liefhebbers maer alleentlick voor de reden welke my bewogen hebben, om de 5 Colommen op sijn's lichten manier te brengen, welke dese zijn:

Ten eersten, Om dat het mijn Discipelen barelick verocht hebben. Moderaete, maer veel mer Italiaensche, Griekische en Latijnsche woorden is vervult gebleven. Ten derten, Om dat de Koperseede vol fouten is, ghelijck ick deurgaes (het ghehele Boeck deen-foccken) bevonden hebbe.

Om U E. daer eenighe kennis van te gheven, sal ick geen voorstellen eene Colomme, ghenaemt *Romane*, zynde de eerste op het blad, ghesteekert met folio 5, by welke Colomme by schrift is *folio Colonnae Alu Modus 81*, En daer behoort te staen: De Colomme fonder Bafament en Capiteel is 8 1/2 Modul, Ergo, 15 minuten selt hy daer te veel.

Ten tweeden, so schrift by: *Tutta la Colonna sopra Capitele alla Modulo 10*. En daer behoort te staen: De Colomme met de Bafament en Capiteel is hoog 9 1/2 Modul, Daer blijft dan noch de selve 15-minuten te veel.

Ten derten, soo schrift hy, *10m. Mod. 2*. En daer behoort te staen: Het Ornament is in 't geheel hoogh 1 Modul en 7/8-minuten, dat is heest 3 1/2 minuten.

Ten vierden, soo selt hy de gantsche hoogte van het pedestaal op 3 1/2 Modul; en 't is maer 3 Modul; dat selt 20 minuten. Somma, dat de gantsche hoogte komt te kleeven 38 minuten.

Ten vijften, soo selt hy de Cornis apart, hoogh 48 minuten, en 't is maer 46 1/2. Dat selt 1 1/2 minuten. De Frijs selt hy op 34 minuten, en 't is maer 31 1/2. Dat selt 1 1/2 minuten. En de Aarchitraef selt hy op 40 minuten, en 't is maer 39. Dat selt 1 1/2 minuut. Somma, dat op de gantsche hoogte van het Ornament te veel is ghefelt 3 minuten.

Ten zexten, soo selt hy de Colonne *Romane* boven dick te zijn 5 1/2, minuyt, en in folio 80—51 1/2. In folio 81—51 1/2. En in folio 82—51 1/2. In folio 83—51 1/2. Hier wyt kunnen de Lief-hebbers nu oordeelen, hoe onhistorick dit Boeck uitgegeven is, niet alleen om dese fouten die hier aangesteekert zijn, maer om alle de fouten die ick noch niet eens aengesteekert hebbe; Want soo ick hem alle de fouten aenwees, die hy begaen heeft, soo kond' hy geen beter vondt gevonden hebben om tot Corrigeren van sijn Boeck te komen, als mer sijn onnodige waerschouwinghe dit by gedaen heeft. Want dat Boeck van Danckers is om lorghe Leeringhen te verweten, en in confusie te brengen; en als 't langhmoogh in sijn ongederfde wateren gheswommen hebben, soo sullen sijn lefen in sijn Finck vast-raecken, die by Anno 1678, daer reeft in gebracht heeft. En soo de Liefhebbers noch eenighe fouten begeeten te weeten, die kunnen het Boeck van Mr. Critiaan Matyru Anhalt opdaen, daer sal U E. noch eenige fouten ontdeckt vinden, boewel lange niet de begaen zijn.

En voorts; Wat Danckers meer ooverende seyt is niet weerdig te beantwoorden, als dat ik in 't even groot ghemeten hebbe, sulcks laer ick de verhandighe oordeelen: En is nooteren waerdigh dat Meester Anhalt seyt: Dat een Architect moet weeten, hoe hem eenighe ongelaghenheyt in 't werck te voorrijn moede komen, het selve te remedieren. De verhandighe is dit genoegh seyt. In 't kon sullen wy in acht nemen 't geen SALOMON seyt: Wanneer een S O T fweegh, soo foudt hy mede voor wijs gehouden zijn.

U E. gansch genegen Dienaar
S. BOSBOOM.

Afb. 7. Symon Bosboom, Cort Onderwys vande vyf Colommen (...). [Amsterdam] 1657. Amsterdam. Klein folio. Het 'Tegen-bericht, Op de onnodige Waerschouwinge van DANCKER DANCKERSE'. Rijksprentenkabinet 330 C 25 (Cat.no. 4) (Foto: Rijksmuseumstichting Amsterdam)

Den Modulo kan op vele manieren gedeelt worden, maar 't beste is dat men hem dele in 60 gelijcke deelen; zijnde een rationeel getal voortgebracht van 6 en 10 en beide perfect, (...). Dese manieren van spreken van portien is ook van Vitruvio gebruikt geweest, daar hy handelt van de Compartimenten der leden van de Ornamenten, maar sy hebben hare bruiken die van allen niet te wel verstaan en verhandelt zijn.

Wy noemen dese divisien, om deselve niet met andere te confundeeren; minuten, volgende daar in de Geographus en Astrologos, dewelke de graden van den Hemel, van de Aarde, en van de Horologien alsoo verdeelen, en soo kunnen wy ook alle andere mate deelen, het zy een Palm, een Voet ofte een Elle (...).²¹

In de afbeeldingen van de zuilen in de Danckerts-vertaling echter zijn de delen van de 'parten' in de plaat met de vijf zuilenordes zowel breuken als minuten aangegeven (afb. 4 en 5). Bosboom reageerde op Danckers aanval met een open brief, welke als voorwoord was toegevoegd aan een herdruk van de editie 1657, waarschijnlijk door Bosboom zelf uitgegeven kort na de editie 1658 van Dancker Danckerts (4: circa 1658-60; afb. 6 en 7). Bosbooms tegenaanval was scherp geschreven, met als doel de imperfecties van Danckers uitgave bloot te leggen. De argumenten van Dancker worden hier omgedraaid, maar Bosboom geeft duidelijker aan dat de verschillen niet in de systemen liggen, maar in de aangehouden maatverhoudingen:

Tegen-bericht, Op de onnodige Waerschouwinge van DANKER DANCKERSE Kaert- en Boeck- verkooper, woonende in de Kalver-straet in de Danckbaerheyt, Op mijn Boeck van de ARCHITECTURA, Door den diepsinnighen Vincent Scamozzy, Architect tot Venetien; En door my in Minuten gestelt.

Gunstighe Liefhebbers der Eedele Bouw-Konst, U E. is bekent, hoe ick in den Jare 1657. hebbe uytgegeeven het Kort-Onderwijs van de 5 Colommen door Vincent Scamozzy geordineert, en door my in minuten gestelt. En alsoo mijn boeck eenige maenden onbesproocken is gebleven, soo komt nu Danckerts, en oordeelt van de Kunst als de blinde van de couleur, noemende het Verbroddelinge, Brillen om de eenvoudige te begoochelen, en diergelijcke Dullemans-reden meer. Hier op soud ick wel veel lasterlicke woorden teghens hem kunnen ghebruycken, maer ick sal hem verschoonen en handelen met hem na sijn Ionckheyt, denckend, vergeeft het hem, want hy weet niet wat hy doet: en stellen de Liefhebbers maer alleenlick voor de reden welcke my bewoghen hebben, om de 5 Colommen op soo'n lichten manier te brenghen, welcke dese zijn:

Ten eersten, Om dat het mijn discipelen hartelick versocht hebben. Ten tweeden, Om dat het van Danckersen niet wel overgeset is in onse Moedertaele, maer met veel Italiaensche, Grieksche en Latijnsche woorden is vervult ghebleven. Ten derden, Om dat de Kopersnede vol fouten is, ghelijck ick deurgaens (het gheheele Boeck deur-soeckende) bevonden hebbe.

Bosboom rekent de lezer vervolgens in een aantal voorbeelden voor, welke fouten Dancker op zijn beurt heeft gemaakt, en welke effecten dat heeft op het totale aanzicht van de zuilen en de maatverhoudingen. Hij beperkt zich tot een vijftal voorbeelden, om Dancker niet de gelegenheid te bieden alle noodzakelijke verbeteringen in de volgende editie te verwerken. Bosboom beschuldigt Dancker tenslotte op zijn beurt van het 'misleiden' van de lezers:

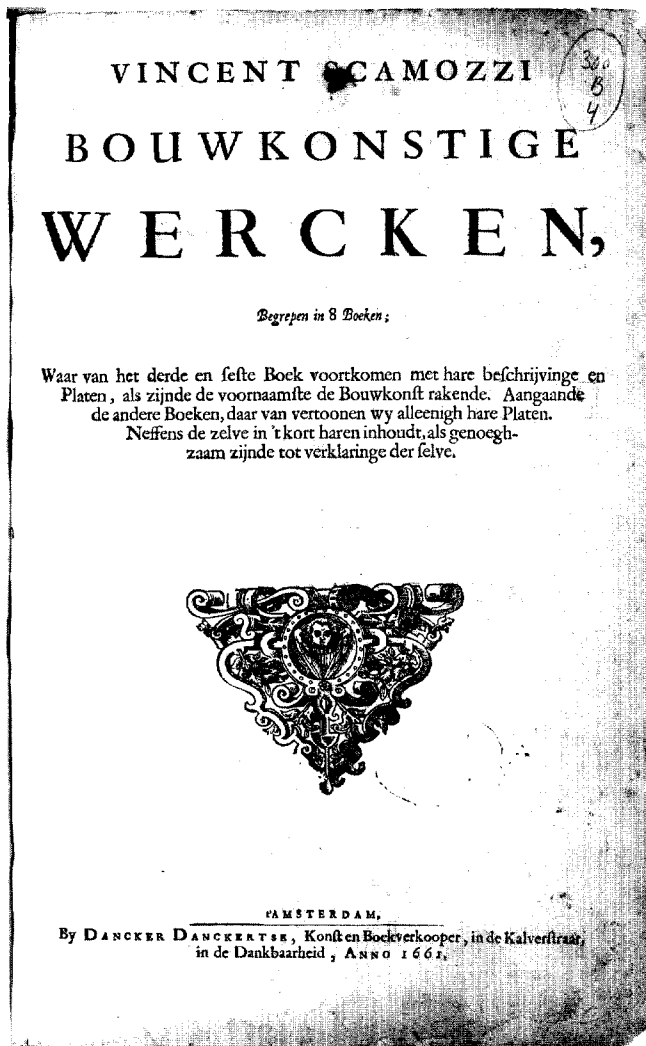
Want het Boeck van Danckers is om de Ionghe Leerlingen te verwerren en in confusie te brenghen; en als sy lang ghenoech in sijne ongeredderde wateren gheswommen

hebben, soo sullen sy ten lesten in syn Fuyck vast-raecken, die hy Anno 1658. daer eerst in gebracht heeft. En soo de Liefhebbers noch eenighe fouten begeeren te weeten, de kunnen het Boeck van Mr. Cristiaen Martynii Anhalt opstaen, dar sal U E. noch eenige fouten ontdeekt vinden, hoewel lange niet die begaen zijn.

En voorts; Wat Danckers meer onweetende seyt, is niet weerdig te beantwoorden, als dat ik $\frac{3}{8}$ en $\frac{1}{3}$ even groot ghenomen hebbe, sulcks laet ick de verstandighe oordeelen: En is noteerens waerdigh dat Meester Anhalt seyt: Dat een Architect moet weeten, soo hem eenighe ongelegenheyt in 't werck te voorschijn mochte komen, het selve te remedieren. De verstandige is dit genoeg geseyt. In 't kort sullen wy in acht nemen 't geen SALOMON seydt: Wanneer een SOT sweegh, soo soude hy mede voor wijs ghehouden zijn.

U E. gansch genegen Dienaer
S. Bosboom.

Het antwoord op Bosbooms aanval kwam in 1661, in de vorm van een nieuwe uitgave van Scamozzi's traktaat, uitgegeven door Dancker Danckerts (5:1661; afb. 8 en 9).²² Deze uitgave bevatte niet alleen de uit 1658 stammende toevoeging van Schuym en De Bray om de uitgave aantrekkelijker te maken voor de praktisch ingestelde lezer, maar ook tot dan toe ongepubliceerde, oorspronkelijk door Scamozzi ontworpen platen, gericht op een publiek van connaisseurs en opdrachtgevers. Bovendien voegde Dancker aan de plaat met de vijf zuilenorden een onderschrift toe, waarin werd gewezen op de incongruentie van deze volgorde ten opzichte van de tekst: 'Dese Plaat in welcken de Corinthische de 4 en de Romeynsche de 5 order gestelt is, is tot een voorbeeld van sommige die 't alsoo gewilt hebben, maer van Scamozzy verworpen, gelyck men in de plaet op foly 29 sien kan, alwaer de Romeynsche de 4 en niet de 5 is gestelt, en daerom nootsaekelyck een andere proportie heeft, welcken in dit boeck ghebruyckt wort.' Vanaf de editie 1640 was de afbeelding van de vijf ordes in de plaat met bogen aangepast aan de tekst van Scamozzi, waarin de Composietorde (Romano genoemd) tussen Ionisch en Corinthisch behandeld werd. De afbeelding van de vijf zuilen bleef echter in oude vorm, met de Composietorde als hoogste in de hiërarchie na de Corinthische geplaatst. In de platen van De Bray was deze orthodoxe volgorde verlaten, in navolging van de aanbevelingen van Scamozzi. De uitgave van Dancker was de meest complete vertaling van Scamozzi's traktaat in de Nederlandse taal. Deze editie omvatte de houtsnedes van de Boeken I en II, voorzien van toelichting in het Nederlands, gevolgd door de al in 1658 verschenen vertaling van Boek III. Daarna kwamen de houtsnedes van de Boeken IV en V. Deze waren door Scamozzi zelf nog niet uitgegeven, en beleefden hun eerste publikatie in deze uitgave.²³ Boek VI is een herdruk van de 1658-editie. Aan het eind zijn tenslotte een aantal afbeeldingen opgenomen, die voor de Boeken VII en VIII bedoeld waren. Slechts aan de onderzijde van deze houtsnedes zijn enkele verklarende

Afb. 8. Vincent Scamozzi, Bouwkonstige Wercken. Begrepen in 8 Boeken (...), Amsterdam 1661. Folio. Titelpagina. Rijksprentenkabinet 300 B 4 (Cat.no. 5) (Foto: Rijksmuseumstichting Amsterdam)

opmerkingen opgenomen, bij gebrek aan tekst van Scamozzi zelf.

In deze uitgave nam Dancker een nieuw voorwoord op bij Boek VI, dat in hoofdlijnen op het voorwoord van Cornelis Danckerts, van de eerste uitgave (1:1640) teruggrijpt. De passage waarin het gebruik van de Italiaanse termen in de afbeeldingen werd verdedigd, bleek nog steeds bruikbaar en werd gevolgd door een verklaring omtrent de toevoeging van de vijf extra illustraties van Schuym en De Bray.²⁴

Gunstige Lief-hebbers der Bouw-konst, hier komen u voor de tweede mael voor oogen, niet zonder merkelijke verbetering van Druk-fauten, de Gront-regulen der Algemeene Bouw-kunst van Vincent Scamozzi, vermaart Bouwmeester van Venetien, in onze Nederduitsche Tale

uit den Italiaansche getrouwelijk overgeset.(...) Maar misschien zullen eenige Naauwkeurige woorden-zifters hier te berde brengen, dat in de Overzettinge alle de onduitsche, Grieksche en Latynsche woorden, de welke in de eerste druk zyn toegelaten, zonder verbetering alhier wederom gebruikt werden. Hierop antwoorden wy, dat ons verscheiden redenen daartoe gedrongen hebben en gaande gemaakt. Voor eerst omdat de Bouw-konst haar vaste gront-regulen eerst van de Toscanen, Grieken, Romainen of Latynen verkregen heeft, en die derhalve ieder gedeelte van dien hunne eigene name gegeven hebben in haar eigen Tale, die wy ons niet hebben onderstaan derven daar af te be-roven, als in haar begin en geboorte verkregen, en dieze onder de Bouwlieden in alle landen zoo lange eeuwen behouden hebben, dat het zyn zoude alsof men Grieks sprake, dezelfde aan hun in onze Tale noemende, als bij gelijkenisse een Colomme, Zuyle, en zoo voorts. Doet hier by, dat wy als tot overvloedt, en tot volkomen contentement van alle Lief-hebbers, als ook om de rijkelijkheid van onze Taal heerlijk te doen uyt-kijken, alle de onduitsche woorden, de Bouw-konst rakende, en in dit Boeck gebruykt, in 't byzonder hebben doen vertaalen, en de vertaalinge der zelve, neffens de Italiaansche, in 4. byzondere Platen laten drukken en opstellen, daar by voegende de Figuren der selve: Op dat alzo alle de onduitsche Italiaansche woorden, den Boek-kunst rakende, voor alle naauwkeurige Taalkundigers zouden open staan, om deselve in 't lesen aldaar na te zoeken en op te vissen. (...) Wy zouden nu eindigen, maar daar is iets dat ons tegenhoudt, om onze Autheur te-gens eenige ongefondeerde bedenkingen te beweerden: namelijk dat hy duyster is, en dat daarom, omdat hij de verdeeling door parten heeft opgesteld, en niet door minuten, gelijk andere oordeelen klaarder te zijn. (...) Indien de verdeeling door parten duyster was, onze Autheur, die voor zoo uytstekende gehouden werd van alle de Bouwmeesters door de geheele werelddt, dat de werelddt zijns gelijke nauwelijks heeft gehad, en zou dezelve niet voor licht en helder geoordeelt hebben, en de verdeeling door minuten verworpen, als zou zuiver en accuraat niet en gaande (...) Evenwel nochtans indien iemandt de verdeeling door parten in den beginne duyster mogt schijnen, daar toe hebben wy een Tafel gestelt op een kopere plaat, mede voor dit boek, alwaar getoont wert, hoe dat de verdeeling in parten lichtelijk en zonder moeite kan geschieden.(...).

Kort na de publicatie van deze uitgebreide vertaling kreeg Dancker een volgende tegenslag te verduren, toen Joachem Schuym, die eerder had meegewerkt aan de Schaalverdelingsplaat voor de 1658 en 1661 edities van Dancker zelf, in 1662 zijn eigen bewerking uitgaf van Scamozzi's verhandeling over de zuilenordes (6:1662; afb. 10), daarmee de markt verzadigend met nog een goedkope en eenvoudige uitgave. Schuym's boekje werd slechts twee jaar later gevolgd door een enigszins verschillende, maar evenzeer vereenvoudigde versie van het origineel van Scamozzi, door Joost Vermaarsch, meester-metselaar te Leiden. De schrijver van deze

uitgave gaf echter niet alleen de regels van Scamozzi, maar ook die van Vignola en Palladio (7:1664). Dancker reageerde op opmerkelijke wijze, door zijn aandacht te richten op de uitgave van een Duitse vertaling van Schuym's bewerking, die in 1664 werd uitgegeven.²⁵ Uit het feit dat Dancker niet zijn eigen vertaling van Scamozzi gebruikte voor een Duitstalige uitgave maar de bewerking van Schuym, geeft aan dat hij zich realiseerde dat de markt blijkbaar behoefte had aan een eenvoudige uitleg met platen, en niet aan een luxe editie met ingewikkeld taalgebruik.

De geschiedenis is hier echter niet ten einde, aangezien Danckers broer Justus (1635-1701), en diens zoon Theodorus Danckerts (1660-c.1727) uiteindelijk revanche namen, hoewel dat erkenning betekende van het standpunt van Bos-

Afb. 9. Vincent Scamozzi, Bouwkonstige Wercken begrepen in 8 Boeken (...). Amsterdam 1661. Folio. Titelpagina van Boek VI. Rijksprentenkabinet 300 B 4 (Cat.no. 5) (Foto: Rijksmuseumstichting Amsterdam)

De Grondt-regulen der
BOUW-KONST,
Ofte de uytneemtheit van de vijf Ordens der
ARCHITECTURA
VAN
VINCENT SCAMOZZI,

Bouw-meester van VENETIEN.

Overfien, vermeerderd, en uyt het groot in 't kleyn gebraght, nevens de Aetheur sijn gegeven parten, de uytdeelinghe van de minute, als mede de beschrijvinghe wegens de principale nuttigheden der *Architecture* noodich sijn, door

JOACHEM SCHUYM.

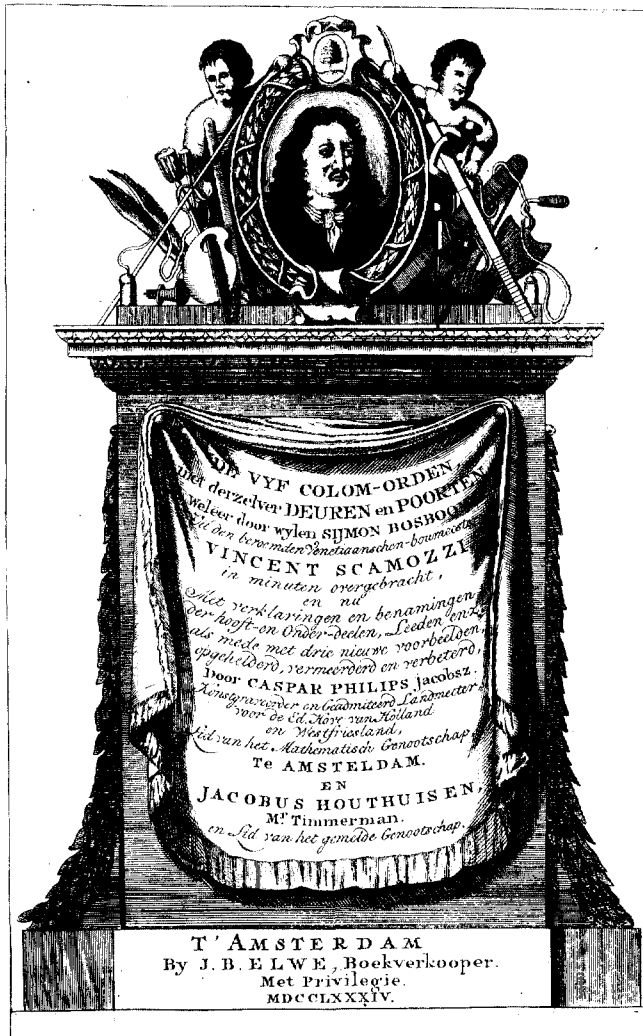

AMSTERDAM,

Voor Iohannis Gronsveldt, woont voor aen in de Huyde-straet, in de groene Leeuw, Anno 1662.

Afb. 10. Joachem Schuym, De grondt-regulen der Bouw-Konst, Ofte de uytneemtheit van de vijf Ordens der Architectura Van Vincent Scamozzi, Bouw-meester van Venetien. (...). Amsterdam, Iohannis Gronsveldt 1662. Quarto. Titelpagina. UB-UvA 1184 B 6 (Cat.no. 6) (Foto: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

boom, en dat er vooral vraag bestond naar betaalbare, geïllustreerde handboeken, en niet naar architectuurtraktaten in folioformaat.²⁶ Bosboom overleed in 1662, en in 1670 had Justus Danckerts de rechten verworven van Bosbooms *Cort Ouderwys*, aangezien hij in dat jaar een herdruk uitgaf van het boek, en nogmaals in 1686 (8:1670; 12:1686). Zijn zoon Theodorus verzorgde in het begin van de achttiende eeuw een volgende uitgave van de Bosboom-bewerking (19:1702/27). Justus bracht tevens een nieuwe editie uit van de Schuym-bewerking²⁷ in 1677, en opnieuw in 1694 (9:1677; 14:1694). Daarnaast verwierf Justus de rechten van de bewerking van Joost Vermaersch welke eerder was uitgegeven door Abraham Verhoeff en Hendrick Doncker en verzorgde een herdruk hiervan in 1689 (13:1689).²⁸ Justus Danckerts had op dat moment de rechten verworven van alle drie de bewerkingen van de door zijn broer uitgegeven luxe-editie, waarmee hij niet alleen zijn commerciële verlangens naar controle over deze markt bevredigde maar ook wraak nam voor de tegenlagen in zijn familiebelangen in Scamozzi's origineel.²⁹

Afb. 11. Symon Bosboom, De Vyf Colom-Orden met derzelver Deuren en Poorten Welcer door wylen Sijmon Bosboom Uit den beroemden Venetiaanschen bouweester Vincent Scamozzi in minuten overgebracht (...). Amsterdam, J.B. Elwe 1784. Folio. Titelpagina. UB-UvA OG 93-20/1 (Cat.no. 23) (Foto: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam)

Na de ondergang van het familiebedrijf van de Danckerts in 1727³⁰ werd de uitgave van de bewerkingen overgenomen door andere Nederlandse drukkers. De praktische volgorde van tekst en afbeeldingen, die in de latere zeventiende en begin van de achttiende eeuw gebruikelijk was, werd zonder noemenswaardige veranderingen in alle achttiende-eeuwse uitgaven overgenomen. De specialisatie van een aantal uitgevers op architectuurtraktaten, zoals die in de zeventiende eeuw gebruikelijk was, is ook in de achttiende eeuw zichtbaar. Binnen deze kring verkocht men de rechten van de bewerkingen, vaak inclusief de drukplaten van de afbeeldingen, aan elkaar. Deze situatie is niet alleen van toepassing op de Bosboom-uitgaven, maar ook op vele andere architectuuruit-

gaven, zoals over het Stadhuis te Amsterdam waarin dezelfde uitgevers een rol speelden, Frederick de Wit en Gerard Valk.³¹ Pas aan het eind van de achttiende eeuw reageerden uitgevers op de groeiende internationale markt voor traktaten over kunst, ontstaan door dilettantisme, maar meer nog door de ontwikkeling van het instituut kunstacademie.³² De zeventiende-eeuwse werken over architectuurtheorie dienden echter aangepast te worden om te voldoen aan de eisen van de tijd, zoals Bosbooms traktaat. Deze was de meest succesvolle van de bewerkingen, met niet minder dan acht uitgave, in de achttiende en negentiende eeuw.

In 1784 kwam de eerste volledige aangepaste versie uit van het *Cort Onderwys*, hetgeen duidelijk werd vermeld op de titelpagina (23:1784; afb. 11). De redacteurs Caspar Philips Jacobsz en Jacobus Houthuisen waren echter geen architecten, maar respectievelijk graveur/landmeter en meester-timmerman. Alhoewel zij behoorden tot de klasse der handwerkslieden, waren beide lid van het 'Mathematisch Genootschap' te Amsterdam, waarvan de meeste leden uit de hogere burgerij afkomstig waren.³³ Door de uitgever Jan Barrend Elwe (uitgever van kaarten en prenten, werkzaam tussen 1777 en 1815 te Amsterdam³⁴) waren Jacobsz. en Houthuisen aangezocht om het traktaat te herschrijven. Deze opdracht kwam waarschijnlijk voort uit de aankoop door Elwe van de rechten, en de originele etsplaten van de afbeeldingen, van de Bosboomuitgave.³⁵ Contact tussen Elwe en het Genootschap, en meer in het bijzonder met Jacobsz.³⁶, bestond al langer: Elwe had voor hen meerdere uitgaven van wiskundige verhandelingen verzorgd.³⁷

De nieuwe tekst werd voorbereid met behulp van een ouder exemplaar (12:1686), dat zich nu in het Rijksprentenkabinet bevindt.³⁸ Alhoewel er verschillen bestaan tussen de geschreven aantekeningen in dit bewerkte exemplaar en de definitieve gedrukte editie – daarmee een verdere redactie suggererend – zijn het voorwoord, de inleiding en de structuur van de laatste vrijwel identiek aan de geannoteerde versie. De verschillen tussen de eerdere uitgaven en deze nieuwe editie hebben vooral betrekking op de architectuurregels zoals beschreven in de tekst. In de inleiding benadrukken Jacobsz. en Houthuisen dat deze regels hun oorsprong vinden in individuele voorkeuren, en niet zozeer in universele wetten, en dat afwijkingen van de regels noodzakelijk konden zijn, gegeven het feit dat mathematische regels onderworpen waren aan persoonlijke smaak. De in deze context genoemde voorbeelden zijn veelbetekend: de Zuil van Trajanus te Rome en de Zuil van Wren te Londen.³⁹ Een andere opvallende toevoeging aan deze nieuwe uitgave was de historische introductie bij elke zuilenorde, waarin de uitvinder(s) eer toegekend werd.⁴⁰ Invloeden van de Romantiek in dit boek leidden tot aandacht voor de geschiedenis en het eigen karakter van de verschillende beschavingen, zoals die tot uiting kwam in de bouwkunst. De meest opvallende toevoeging in dat opzicht is te vinden in de bespreking van ongebruikelijke vormen van zuilen. De schrijvers behandelden hier onder andere de mannelijke caryatiden of 'Persische Bouworde', de Termen of wegwijzers, en zelfs de Gotische Bouworde. Het laatste voor-

beeld betrof de 'Attische Pilaarorde', een volkomen onversierd, vierkant formaat. Deze voorbeelden werden echter nog wel als exotische varianten beschouwd, gezien het ontbreken van afbeeldingsmateriaal. Eenvoudige handwerkslieden werden blijkbaar nog niet verondersteld dergelijke buitenissige vormen te gebruiken, maar juist de aloude voorbeelden, die in deze editie in een logische volgorde waren opgenomen, zodat tegenover elke illustratie de bijbehorende uitleg te lezen was.

Epiloog

Eerdere publicaties over architectuurtraktaten gingen in op de vraag naar het gebruik van deze publikaties. Waren deze boeken bedoeld voor eenvoudige handwerkslieden, of juist gericht op de gegoede burger, die enerzijds als opdrachtgever van de architect optrad, en anderzijds de traktaten las als *Bildung*?⁴¹ In het tweede geval diende het boek ter emancipatie van de kunstenaar, en de mathematische opzet was bedoeld om het beroep van architect boven het niveau van de handwerkslieden uit te tillen.⁴² In de voorwoorden van de latere Bosboom-edities vermelden auteurs, uitgevers en vertalers verschillende redenen voor publikatie, die echter omwille van een zo groot mogelijk koperspubliek ruim gedefinieerd werden. Het voortdurend herdrukken van de Scamozzi-bewerkingen gedurende een periode van meer dan 150 jaar geeft echter een indicatie van de omvang van de vraag. De oplage van deze boeken bedroeg soms 500 exemplaren⁴³ en was redelijk snel uitverkocht zodat diverse herdrukken verschenen. Dit geeft aan dat er een grote markt voor deze boeken was. Dit verklaart ook het constante streven van de leden van de familie Danckerts, om een zo sterk mogelijke positie op deze markt te verwerven, hetgeen zelfs via smadelijke pamfletten met beschuldigingen aan het adres van andere schrijvers geschiedde.

Ondanks het toenemende theoretische gehalte van de tekst in de latere uitgaven, is het onwaarschijnlijk dat de burgerij een groot gedeelte van de produktie afnam. De inleidingen vanaf de editie 23:1784 maken duidelijk dat de bedoeling van deze uitgaven lag in het onderwijzen van handwerkslieden op een eenvoudige en directe manier, grotendeels door middel van de afbeeldingen. De tekst was bedoeld om de handwerksman een uitleg te bieden bij de schalen voor de berekening van de verhoudingen, om daarmee het formaat van de zuil aan de concrete situatie aan te kunnen passen. In Bosbooms eigen inleiding bij de eerste uitgave verklaart hij dat zijn bewerking van Scamozzi's origineel heeft gemaakt op verzoek van zijn leerlingen. Dit oogmerk kan opgevat worden als een excuus om zichzelf in te dekken tegen Danckerts kritiek. De Nederlandse bewerking van Scamozzi bleef deze functie gedurende vele decennia vervullen.

Nog in 1784 vermeldt Elwe dat het boek werd gebruikt op tekenscholen en kunstacademies.⁴⁴ Hier diende het een praktisch doel: het leren van het vak door het kopiëren van de voorbeelden, een gebruikelijke onderwijsmethode in het Europa van de late achttiende eeuw. Aan het eind van een lange

publicatiegeschiedenis echter, in de bewerking door Jacobsz. en Houthuisen met de variaties in de zuilenorden, de relativering door middel van de historiografie en de persoonlijke keuzemogelijkheden van de architect zien we echter het begin van de Romantiek en het einde van de universele regels van de kunst.

Noten

- * Onze dank gaat uit naar een aantal mensen, die ons behulpzaam waren bij de totstandkoming van dit artikel door middel van kritische opmerkingen en suggesties. Met name willen wij noemen dr. C. van den Heuvel, prof.dr. K. Ottenheim, drs. P. Van der Coelen, drs. W. Kuyper, prof.dr. E. Taverne en prof.ir. J.J. Terwen.
- 1 V. Scamozzi, *L'Idée della architettura universale di Vincenzo Scamozzi architetto veneto divisa in X libri*, Venetie, 1615. Folio, in twee delen. Editio princeps. Drukker Giorgio Valentino. Alle volgende verwijzingen naar deze eerste editie, met boek- en paginanummers, zullen als volgt worden gegeven: 1615: III, 25. Voor de biografie van Scamozzi en zijn werk zie T. Temanza, *Vita di Vincenzo Scamozzi Vicentino architetto*, Venetie 1770. Idem, s.v., *Vite dei più celebri Architetti, e Scultori Veneziani*, Venetie 1778, pp. 409-74, m.n. 412 voor Scamozzi's traktaat. F. Scolari, *Della vita e delle opere dell'architetto Vincenzo Scamozzi*: commentario, Treviso 1837; F. Barbieri, *Vincenzo Scamozzi*, Vicenza 1952; D. Lewis, 'Vincenzo Scamozzi', *Macmillan Encyclopedia of Architects*, 4 dl., New York/London 1982, dl. 3 pp. 667-72. Vier eerdere studies waren cruciaal bij de voorbereiding van dit artikel: W.G. Keith, 'Drawings by Vincenzo Scamozzi', *Journal of the Royal Institute of British Architects* 42 (1935), pp. 525-35; J.J. Terwen, 'Vincenzo Scamozzi's invloed op de Hollandse architectuur van de zeventiende eeuw', *Bulletin KNOB* (1966) pp. 129-30; W. Kuyper, *Dutch Classicist Architecture*, Delft 1980, m.n. pp. 210-28 & 316-26; C. Elam, 'Vincenzo Scamozzi and the Medici Family: some unpublished letters', *Renaissance Studies in honour of Craig Hugh Smyth*, A. Morrogh (ed.), Florence 1985, pp. 203-18. Kuyper geeft een goed algemeen overzicht van de Nederlandse edities van Scamozzi's traktaat, maar er zijn een aantal onjuistheden met betrekking tot de chronologie van de eerste edities van Bosboom en Dancker Danckerts, waar later op ingegaan zal worden.
  - 2 1615: I: Maximiliaan van Oostenrijk, II: Carlo Emanuele, Hertog van Savoyen en Piemonte, III: Maximiliaan, hertog van Beieren, VI: Cosimo II, Groothertog van Toscane, VII: Francesco Maria II della Rovere, Hertog van Urbino, VIII: de Voorzitters en gevolmachtigden van Vicenza, en de leden van de Accademia Olimpica. De eerste vertaling van Boek VI door Danckerts was opgedragen aan de 'Burgemeesteren, Schepenen, Oudt-Burgemeesteren en Thesaurieren' van Amsterdam.
  - 3 De Nederlandse edities zijn in de op de tekst volgende Appendix chronologisch gerangschikt. In de tekst en noten wordt daarnaar verwezen door middel van het jaar van publicatie, 3:1658 & 5:1661. 2:1657; 6:1662; 7:1664.
  - 4 1615: Inleiding van Deel I: "I: dell'ecellenza [di architettura], e parti di essa, e quello che appartiene à gli eccellenti Architetti. II: delle Regioni, e Paesi, e qualità de'siti, e forme delle Città, e Fortezze. III: de gli edifici privati per comodo, e per delitie. IV: di tutti i generi de gli edifici publici. V: de gl'edifici Sacri, e simigliant. VI: di gli Ordini, & ornamenti. VII: delle materie per edificare. VIII: del fondare, & elevare in coperto essi edificij. IX: de' loro finimenti. X: delle riforme, e ristaurationi de gli edifici, e di bonificar i Paesi". De titelpagina's van elk deel geven een vergelijkbare opsomming van de inhoud van elk boek.

- 5 In een brief dd. 4 juni 1616 aan Curzio Picchena in Florence bevestigt Scamozzi dat hij aan het traktaat 25 jaar eerder, dat wil zeggen in 1591, is begonnen. Zie Elam, art.cit. (n.1), Document 4, Archivio di Stato di Firenze, Mediceo, 1330, fol. 182.
- 6 W. Timofiewitsch, 'Die Grundrisszeichnung Vincenzo Scamozzis im Salzburger Museum Carolino-Augusteum', *Festschrift Karl Oettinger zum 60.*, H. Sedlmayr & W. Messerer (eds.), Erlangen/Nürnberg 1967, pp. 411-32, heeft overtuigend gesuggereerd dat de op de achterzijde van de afbeeldingen aangebrachte data aangeven wanneer de tekeningen werden voorbereid, en geen datering zijn van het werkproces van Scamozzi, zoals Danckerts dacht. Zie Elam, art.cit. (n.1) p.210.
- 7 L. Puppi, 'Sulle relazioni culturale di Vincenzo Scamozzi', *Ateneo Veneto* 7 (1969): pp. 49-66, m.n. Document 4. Het is onbekend of Sadeler naast deze exemplaren nog andere delen van de nalatenschap van Scamozzi verwierf. Het is echter onwaarschijnlijk dat hij de originele koperplaten kocht, aangezien 38 van de 39 voor het eerst werden gebruikt bij de Franse editie van het traktaat uit 1685, *Les cinq ordres d'architecture de Vincent Scamozzi, Vicentin, architectes de la Republique de Venise: Tirez du sixième Livre de son Idée generale d'Architecture: avec les planches originales. Par Augustin Charles d'Aviler, Architecte*, uitgever Jean Baptiste Coignard, Paris, 1685. (Folio). Deze etsplaten werden vervolgens hergebruikt voor de twee Franstalige edities, gepubliceerd in Leiden in 1713 en 1736. (zie n.29). Zie Keith, art.cit. (n.1), p.526-7 en Elam, art.cit. (n.1), p.210, n.29.
- 8 S. Serlio, *Tutte l'Opere d'Architettura ... et hora di nuovo aggiunto ... et un' indice copiosissimo. Raccolto per via di considerationi da M. Gio. Domenico Scamozzi*, Venetie 1584. Een verbeterde editie werd in 1600 gedrukt onder de titel *Tutte l'Opere d'Architettura ... Con un' indice copiosissimo con molte considerationi, & un breve discorso sopra questa materia. raccolto da M. Gio. Domenico Scamozzi Vicentino. Di nuovo ristampate, e corrette*, Venetie 1600. Hiervan werd in 1619 een nieuwe druk uitgebracht.
- 9 Een aantal van deze praktische aspecten zijn recentelijk in verband gebracht met de zeventiende-eeuwse bouwpraktijk van paleizen te Rome. Zie P. Waddy, *Seventeenth Century Roman Palaces: use and art of the plan*, Cambridge Mass., 1990, pp. 16-24.
- 10 *Dell' Idea della architettura universale di Vincenzo Scamozzi architetto veneto*, Piazzola, 1687. *Architettura universale di Vincenzo Scamozzi architetto veneto... Di nuovo Ristampata con varij Disegni in Rame... Dedicata All'Eminentissimo, e Reverendissimo Prencipe Benedetto Cardinal Pamfilio Gran Priore di Roma &c Venetie* 1694. Uitgever: Girolamo Albrizzi. Uit de opdracht van deze editie: "La già famosa Idea dell'Architettura, opera dell'ingegnoso Vincenzo Scamozzi... donò al publico beneficio, col promulgarle già tempo fà ben ordinate in più copiosi volumi. Sono questi ormai perduti, per essere stati troppo cercati, e racchiusi nelle mani, e ne studij, di chi conoscendone il pregio non hà voluto esserne privo". Deze editie deed eveneens de traditie van hooggestemde opdracht en voorwoord herleven. Een herdruk van deze uitgave verscheen in 1714; pas in 1803 werd een goedkopere editie uitgebracht: *Architettura Universale di Vincenzo Scamozzi in compendio riformata con alcune annotazioni da Baldassare Orsini*, 2 dln., uitgeverij Baduel, Perugia, 1803.
- 11 Serlio's boek IV werd vertaald in het Nederlands en uitgegeven te Antwerpen in 1539 en herdrukt in 1549. Coecke van Aelst vertaalde eveneens boek III, uitgegeven in Antwerpen in 1546. De boeken I, II en V werden door Mayken Verhulst te Antwerpen uitgegeven in 1553, herdruk 1558. De boeken I-V werden in een Nederlandse vertaling uitgegeven te Amsterdam door Cornelis Claesz in 1606, vervolgens door Hendrick Laurensz in 1616. Zie H. De la Fontaine Verwey, 'Pieter Coecke van Aelst and the publication of Serlio's books on architecture', *Quaerendo* 6 (1976) p.194; J. Bury, 'Serlio: some biographical notes', *Sebastiano Serlio*, Milaan 1989, p.100-1. Giacomo Barozzi da Vignola's *Regole delle cinque ordini* had reeds meerdere edities beleefd buiten Italië, waaronder een Nederlandse, in 1617, 1629, 1640 en 1642. Zie Kuyper, op.cit. (zie n.1), p.227 & 326 n.118. In 1643 werd de Regola door Cornelis Danckerts uitgegeven, vertaald in het Nederlands vanuit de Franse editie van Le Muet, gepubliceerd in Parijs in 1638 door Louys Elzevier. Cornelis' zoon Dancker verzorgde een heruitgave van Le Muet-Vignola in 1664. Cornelis Danckerts vertaalde Palladio's *Quattro Libri* in het Nederlands, gebaseerd op Le Muets Franse uitgave. Voor de geschiedenis van een aantal zestiende-eeuwse architectuurtraktaten zie Charles van den Heuvel, 'De Architectura (1599) van Charles den Beste – Het Vitruvianisme in de Nederlanden in de zestiende eeuw' *Bulletin KNOB* 94 (1995) pp. 11-23
- 12 J.J. Terwen, 'Mag de bouwkunst van het Hollands classicisme "palladiaans" genoemd worden?' *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 33 (1982), pp. 169-86.
- 13 Voor Cornelis Danckerts zie A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. Haarlem 1858, dl.IV, p.53; M.M. Kleerkooper/W.P. Van Stockum, *De Boekhandel te Amsterdam*, 's Gravenhage 1914-16, dl. I, p.167-8 en U. Thieme/W. Becker, *Allgemeines Lexicon der bildenden Künstler*, dl. VIII, Leipzig 1913 p.341-2. Daarnaast verwijzen wij naar H.L. Kruiemel, 'Proeve eener genealogie van het uitgestorven Amsterdamsche geslacht Danckerts' in *Nederlands Archief voor Genealogie en Heraldiek* 2 (1939), pp.97-101, 131-137, 145-148, 176-181, 204-209, 250-254, 282-284, met name pp.250-254.
- 14 Kuyper, op.cit. (n.1), p.212-3, en *Jacob van Campen: Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*, tent.cat., J. Huisken et.al., Amsterdam 1995, p.14 & 195.
- 15 Voorwoord 3:1658 III. Ook in de opdracht van *Afbeelding van 't Stadh Huys van Amsterdam. In dariigh Coopere Plaaten geordineert door Jacob van Campen*, Amsterdam 1661 maakt hij melding van deze reis, met de toevoeging dat hij naar Nederland terugkeerde om het project van zijn vader voort te zetten. Waarschijnlijk was het de beschikking over de originele houtsnedes die Dancker tot publicatie van boek III inspireerden. Zie Kuyper, op.cit. (n.1), p.317 n.16. De geschiedenis van Scamozzi's boeken, manuscripten en ander materiaal na zijn overlijden is onduidelijk. De 670 exemplaren van het traktaat, die na zijn dood in augustus 1616 onverkocht bleken werden voor een prijs van vier lire per stuk overgenomen door Justus Sadeler.
- 16 A.W. Weissman, 'Symon Bosboom', *Oud Holland* XXV (1925) p.1-8. Weissman meent abusievelijk dat het *Cort Onderwys* in 1670 voor het eerst werd uitgegeven, door Justus Danckerts (8:1670)
- 17 E.R.M. Taverne, 'Salomon de Bray of Symon Bosboom? Naar aanleiding van het Burger Kinderen Weeshuis te Nijmegen', *Feestbundel F. Van der Meer*, Amsterdam/Brussel 1964 pp. 160-72
- 18 Cornelis de Bie, *Het Gulden Cabinet van de edele vry Schilder-Const*, Antwerpen 1661, p.546
- 19 Dat zijn studenten hem verzochten een leerboek samen te stellen blijkt uit het pamflet, toegevoegd aan de editie 4: circa 1658-60. Voor een ander architectuurtraktaat opgezet als leerboek zie Jeroen Goudreau, 'Nicolaus Goldmann (1611-1665) en de praktijk van de studeerkamer', *Bulletin KNOB* 94 (1995), pp. 185-203.
- 20 De schilder en architect Salomon de Bray (1597-1664) had bij de *Architectura Moderna* samengewerkt met Cornelis Danckerts. Zie Kuyper, op.cit. (n.1) p.212, en *Jacob van Campen (...)*, op.cit. (n.14) p.158-60. Kuyper, op.cit. (n.1), p.225 & 324 n.102 vermeldt abusievelijk dat de eerste editie waarin de vier extra platen zijn opgenomen 5:1661 is; er bestaat echter een afzonderlijk exemplaar van boek VI met deze illustraties van De Bray (UBL:2002 A 23)
- 21 6:1661, Boek VI, p.4
- 22 Zie Kuyper, op.cit. (n.1), p.226
- 23 Zie Keith, op.cit. (n.1), pp. 525-35.
- 24 Wellicht zijn deze extra afbeeldingen al eerder ontworpen; de reis in 1655 door Dancker Danckerts wijzen op de voorbereiding van een

- volledige vertaling door Cornelis Danckerts. Contact tussen de familie Danckerts en Salomon de Bray bestond al vanaf 1631, gezien de publicatie van de *Architectura Moderna* in 1631, en herdrukt in 1640 door Cornelis Danckerts. Zie Kuyper, op.cit. (n.1) p.212.
- 25 *Die Grund-regeln der Bau-kunst, das ist, Erklärung der fünf Ordnungen im Bauwesen, durch Vincentz Scamozzi, Baumeistern von Venedig...durch Joachim Schaum.* Amsterdam, Dancker Danckerts 1664. Klein folio. Deze uitgave is een vertaling van Schuym bewerking van boek VI van Scamozzi, met 44 geëtste illustraties, verkleind vanuit de uitgave 5:1661 met uitleg in het Nederlands en Italiaans. Herdrukken in 1678 en 1697.
- 26 Justus Danckerts werd geboren in Amsterdam in 1635, en overleed aldaar in 1701. Hij was de zoon van Cornelis, broer van Dancker, en werd als lid opgenomen in het gilde der Boekverkopers in 1664, alhoewel hij eerder betrokken was geweest in het familiebedrijf van steenhandel. Dit blijkt uit een verklaring van ondertrouw in 1659, waarin hij als beroep 'steen koper' opgeeft. Deze familieachtergrond zal zeker een rol gespeeld hebben in de voorkeur voor het uitgeven van architectuurtraktaten. Zie M.M. Kleerkoooper/W.P. Van Stockum, op.cit. (n.13) p.169 en I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse Boekhandel 1680-1725*, dl.III, Amsterdam 1965 p.86-7.
- 27 Het is onduidelijk, of Justus zelf de rechten voor deze Nederlandse editie verwierf, aangezien reeds in 1664 zijn broer Dancker de duitse vertaling uitgaf (zie n.25).
- 28 Hendrick Doncker (1629?-1699 Amsterdam) werd gildelid in 1647 en noemde zich in een akte van ondertrouw van 16 oktober 1648 'boekvercoper'. In een contract van 20 januari 1666 verkocht Joost Vermaarsch aan Hendrick Doncker vijfhonderd exemplaren van zijn traktaat (7:1664), waarvan driehonderd exemplaren van illustraties waren voorzien. Voor de andere tweehonderd exemplaren verplichtte Vermaarsch zich deze platen binnen zes weken na dato te leveren. Bovendien behoorden de rechten van uitgave van het boek volgens dit contract geheel aan Doncker toe. Zie M.M. Kleerkoooper/W.P. van Stockum, op.cit. (n.13) p.189-91. De geleverde exemplaren werden door Doncker voorzien van eigen naam en het jaar 1667, door middel van een strook papier, over de naam van de oorspronkelijke uitgever geplakt (zie 7:1664). Doncker verzorgde later een eigen uitgave van het traktaat (13:1689), en verkocht de rechten later aan Justus Danckerts.
- 29 In 1713 en 1736 werden er in Nederland tevens twee Franstalige uitgaven verzorgd. *Oeuvres d'architecture de Vincent Scamozzi Vicentin. architect de la Republique de Venise, Contenuës dans son Idée de l'Architecture universelle; Dont les Regles des Cinq Ordres, que le sixième Livre contient, ont été traduites en François Par Mr. Augustin Charles d'Aviler, Architecte du Roi Tres-Chretien; & le reste traduit nouvellement Par Mr. Samuel du Ry, Ingenieur ordinaire de Leurs Hautes Puissances Les Seigneurs États Généraux des Provinces Unies. Avec les planches originales: Le tout revü & exactement corrigé sur l'Original Italien. On y joint aussi plusieurs nouveaux Dessains des plus beaux Edifices de Rome, dont l'Auteur parle dans son Ouvrages.* Leiden, Pierre vander Aa, 1713. Folio. Deze uitgave is de meest complete uitgave van het traktaat op een dergelijk laat tijdstip. Het boek bevat alle acht boeken van Scamozzi, gebaseerd op de Nederlandse editie 5:1661 en is met gebruikmaking van alle originele houtsneden gedrukt, waarbij slechts de Nederlandstalige tekst is vervangen door Franstalige. De afbeeldingen van boek VI zijn gedrukt met de etsplaten door Danckerts, en De Bray, van 5:1661; tevens zijn afbeeldingen van Romeinse gebouwen aan dit boek toegevoegd. Deze editie werd in 1736 te Den Haag herdrukt, met minieme veranderingen, door Pierre de Hondt. (Folio). Het waren echter de vereenvoudigde bewerkingen van het traktaat die de meeste invloed hadden op latere architecten. Voor de engelse vertalingen zie E. Harris/N. Savage, *British Architectural Books and Writers*, Cambridge, 1990, 408-11.
30. In maart 1727 werd Theodorus Danckerts insolvent verklaard, en het bedrijf waarschijnlijk opgeheven, aangezien vervolgens geen uitgeveractiviteiten bekend zijn. Zie H.L. Kruijmel, op.cit. (n. 13), met name p.254.
- 31 Zie Kuyper, op.cit. (n.1), p.213-4 en Ronald Stenvert, *Constructing the Past: Computer-assisted Architectural-Historical Research*, Utrecht (Proefschrift) 1991, Appendix I
- 32 De kunstacademies in Europa hadden als doelstelling kunstenaars, architecten en handwerkers op te leiden, die het fabriekswezen bevorderden door hun ontwerpen, en aldus de economische ontwikkeling stimuleerden. Zie N. Pevsner, *Academies of Art, Past and Present*, Cambridge 1973 pp. 152-8 en *Academies of Art between Renaissance and Romanticism*, A.W.A. Boschloo/E.J. Hendrikse/L.C. Smit/G.J. van der Sman (eds.), 's Gravenhage 1989 pp.292-3, 321.
- 33 De ledenlijst van het Mathematisch Genootschap (ook wel bekend als Wiskundig Genootschap), gepubliceerd in 1879, vermeldt Caspar Philips Jacobsz. beroep graveur; zie C.J. Mathes, *Feestrede ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Wiskundig Genootschap*, Amsterdam 1879 p.28. De naam van Houthuisen wordt hierin niet genoemd; gedeeltelijk verlies van de archieven van het Genootschap zal daaraan debet zijn. Voor een algemene verhandeling en verdere literatuur over het Genootschap, zie H. Bots, *Van universitaire gemeenschap tot academische kring*, Amsterdam 1976.
- 34 Zie F.G. Waller, *Biographisch Woordenboek van Noord-Nederlandse Graveurs*, 's Gravenhage 1938, p.443
- 35 Inleiding 23:1784: "De originele platen, in het gemelde jaar [1694] alhier te Amsteldam met privilegie uitgegeven, thans, door inkoop, den Boekhandelaar J.B. Elwe in eigendom behoorende, (...)".
- 36 De samenwerking tussen Elwe en Jacobsz. resulteerde in 1786 in een ander kunsttheoretisch traktaat, getiteld *Wis-, meet- en doorzichtkundige handleiding volgens welke, en ten allen tyde en plaatse, den stand der zonne en maane: de verlichting der voorwerpen dezelve: de strekking en lengten van derzelve slagschaduw, gemaklyk vinden, en in perspectiefsche regelen overbrengen en bepalen kan* (etc.), Amsterdam, J.B. Elwe en D.M. Langeveld 1786. Zie Jacqueline de Man et al., *Kunst op Schrift*, Leiden 1993, cat.no.1190.
- 37 Zie M. Van Haften, *Het Wiskundig Genootschap. Zijn oudste geschiedenis, zijn werkzaamheden en zijn betekenis voor het verzekeringswezen*, Groningen 1923, pp. 12, 15, 28, 31, 40-43. Elwe schijnt zelf geen lid geweest te zijn van het Genootschap.
- 38 Rijksprentenkabinet Amsterdam, bibliotheek, 330 C 27.
- 39 Zie 23:1784, 'Aanmerkingen'. De keuze van de voorbeelden uit de Romeinse oudheid en de recente geschiedenis zal niet zonder achterliggende gedachte gemaakt zijn. Afwijkingen van de regels zijn overigens geen nieuw verschijnsel; al vanaf de zeventiende eeuw speelde smaak en gewinning een belangrijke rol in de beoordeling van schoonheid. De bewerking door Jacobsz. en Houthuisen is echter wel de eerste architectuurtheoretische uitgave voor een groot publiek waarin de algemeengeldende regels der architectuur worden gerelativeerd. Zie Charles van den Heuvel, 'Stevin, Beeckman en Perrault. De voorafschaduwing in de Nederlanden van de "revolutie" in de Franse architectuurtheorie in de zeventiende eeuw', *Bundel Vitruviuscongres Heerlen 1995*, Heerlen 1997.
- 40 De oorsprong van elke zuilenorde is overigens een thema dat ook in het originele Scamozzi-traktaat wordt besproken; de eerdere bewerkingen door Bosboom, Vermaarsch en Schuym gingen echter niet op het onderwerp in.
- 41 Zie C. van den Heuvel, art.cit. (n.11) pp.11-23. Van den Heuvel noemt twee mogelijke functies van het architectuurtraktaat aan het begin van de zeventiende eeuw: 1/ voor dilettanten, de 'Liefhebbers', en dus met een theoretisch opgezette tekst, eventueel voorzien van platen voor de eenvoudige handwerksman, en 2/ emancipatie van de architect, door middel van de benadrukking van de mathematische – en dus niet de praktische – aspecten van het beroep, met als doel de bevrijding van de gilde-structuur.
- 42 Zie J. Goudeau, art.cit. (n.19), p.189 f.
- 43 Zie het contract tussen Vermaarsch en Donckers, n.28.

- 44 "Dit werk van den Heere Bosboom is sedert het algemeene handboek der Timmerlieden, Metselaaren, Beeld- en Steen-Houwers, Schilders, Graveerders en Tekenaaren, geworden, zo dat men het in alle teken-scholen vindt, waardoor'er ook verscheidene drukken van uitverkocht zyn; onder welken echter veele copyen gevonden worden." (23:1784)

Appendix: Nederlandse vertalingen/bewerkingen van Scamozzi's *L'Idée della Architettura Universale*

Afkortingen

BML	British Museum Library, London
RIBA	Royal Institute of British Architects Library, London
RPKA	Rijksprentenkabinet (Rijksmuseum) Amsterdam
LBU	Letterenbibliotheek, RU Utrecht
UBD	Universiteitsbibliotheek, TU Delft/Bibliotheek Bouwkunde, TU Delft
UBL	Universiteitsbibliotheek, RU Leiden
UBN	Universiteitsbibliotheek, KU Nijmegen
UB-UvA	Universiteitsbibliotheek, Universiteit van Amsterdam
KB	Koninklijke Bibliotheek, 's Gravenhage

Catalogus

- 1:** 1640 [Grontregulen der Bow=const]. (RIBA, RPKA, LBU, UBL, UB-UVA) (folio).

L'Idée della architettura universale di Vincenzo Scamozzi architetto veneto. Grontregulen der Bow=const ofte De Uytneementheyt vande vyf orders der Architectura van Vincent Scamozzi Uyt het Italiaens overgeseten met curieuse copere plaeten verciert, Cornelius Danckerts, Amsterdam, 1640.

Deze uitgave is de eerste volledige vertaling van 1615:VI, over de vijf zuilenordes, geïllustreerd met kopergravures vervaardigd door Cornelius Danckerts, die ten opzichte van de oorspronkelijke afbeeldingen in spiegelbeeld zijn. Al deze afbeeldingen, uitgezonderd de eerste, bevatten de oorspronkelijke bijschriften in het Italiaans. De boog van de Ionische orde, welke tweemaal was afgebeeld in 1615:VI, 7 & 91 is hier slechts eenmaal opgenomen in 1640, 70. De twee ornamentale friezen in 1615:VI, 159, die niet van belang zijn in een bespreking van de zuilenordes, zijn in deze, en alle volgende Nederlandse edities weggelaten. Een schoorsteenmantel met decoratieve invulling uit 1615:VI, 165 is zonder deze invulling afgedrukt in 1640, 115. Een tweede schoorsteenmantel in 1615:VI, 167 is weggelaten. Twee ongenummerde afbeeldingen, toegevoegd na 1640, 115, zijn kopien van 1615:III, 248&249, die Scamozzi's ontwerpen uit 1602 voor het Strozzipaleis in Florence laten zien. Alhoewel alle afbeeldingen in het begin van het boek bijeengebracht zijn, geeft de nummering van de illustraties aan dat het de opzet van Danckerts was deze in het tekstgedeelte op te nemen. In de exemplaren RPKA en RUL is dit daadwerkelijk geschied.

- 2:** 1657 [Cort onderwys vande vyf Colomen]. (UB-UvA, UBD) (klein folio).

Cort onderwys vande vyf Colomen door Symon Bosboom Stadts Steen-houwer tot Amsterdam uyt den scherpsinnigen Vinsent Scha-

mozzy getrocken en in Minuten gestelt seer gemacklick voor de Jonge Leerlingen en dienstich voor alle longe Liefhebbers der Bouw-Const 1657. [S. Bosboom inventer], Pieter Hendericksz van Vreden, Amsterdam, 1657.

Deze editie werd, zoals in het voorwoord wordt vermeld, gepubliceerd op 1 januari 1657, en is de eerste Bosboom-uitgave van het Scamozzi-origineel. Het boek bestaat uit een vertaling en bewerking van 1615:VI, met nieuwe, eenvoudiger kopergravures van de zuilenordes en een afbeelding met aanwijzingen hoe een module in minuten (60ste delen) verdeeld kan worden. De titelpagina bevat een portret van Bosboom, waaraan een wapenschild met boom is toegevoegd; hiermee wordt de nadruk van Scamozzi naar Bosboom als de schrijver van het boek verlegd. Aan de sterk vereenvoudigde afbeeldingen voegde Bosboom een drietal illustraties toe van een octagonale kerk (plattegrond, opstand en aanzicht).

- 3:** 1658 [Het voorbeelt der Algemeene Bouwvkonst] (Boeken III & VI: UB-UvA, UBD. Alleen Boek VI: UBL) (folio)

Het voorbeelt der Algemeene Bouwvkonst van Vincent Scamozzi, Bouwmeester van Veneetie. Het Derde Boeck, In 't Eerste Deel. Vertoonende allerhande slagh van Heerlijcke en besondere Gebouwen: de heerlijkheyt van de Gestichten der oude Grieccken en Romeynen, en de ghedaenten en gezichten der treffelijcke Heerenhoven, en van allerhande Staten in verscheyde Landen en Steden, in Italien en elders; van den selven Bouwmeester geordineert. Mitsgaders Van de Gestichten ten platten Lande, soo van Oudts als van onsen Tijd, en het gebruyck der selve ghedeelten: oock van de Weghen, Voorhoven en Lushoven, Tuynen, Vyvers, en diergelijcke saecken: oock van het opdoen der Wateraderen, en van Waterleydinghen, als mede de toestelling van Bronnen, en andere vermaeckelijckheden: en geweldige Werck gevaerten om het Water op te dryven. Verrijckt met schoone Afbeeldinghen en Plaeten. Danckert Danckerts, Amsterdam, 1658.

Deze uitgave omvat een volledige vertaling van 1615:III en 1615:VI, afzonderlijk uitgegeven maar vaak gezamenlijk ingebonden. Het eerste deel is een vertaling van 1615:III, voorzien van de originele houtsnedes. De paginering van 1658:III, zowel in tekst als afbeeldingen, neemt de oorspronkelijke paginering van de Italiaanse editie over, daarmee suggererend dat Danckerts tevens de Boeken 1615:I & II in een Nederlandse vertaling wilde uitbrengen. Danckerts' voorwoord van Boek III maakt melding van de reis naar Venetie in 1655, en de aankoop van de originele houtsnedes. De titelpagina van Boek VI luidt: *Het voorbeelt Der Algemeene Bouwv-konst, van Vincent Scamozzi, Bouw-meester van Venetien. Het Seste Boeck, In 't Tweede Deel. Waer in naeu-keurlijck den oorspronck van de Ordens, en gieraden der Colommen verhandelt werdt; hoe veel en hoedanigh die zyn; en eenige nutte weerlegginghe noopende de selve: en de gheregeltheyt en mate, en bequaemste gheschicktheydt der Ouden, met de vercieringh, gedaen door den Auhour. Mitsgaders: Van de geschicktheyt en verdeelinghe der Pilaren en Booghen, als mede van de maniere en lee-maete der Tuscaensche, Dorische, Ionische, Romijnsche en Corintische Ordere, en waer toe zy noodigh zyn: Eyndelijck, van de vercierselen der Onder-solderen, Verwulfsels, Trappen, Deuren, Vensters, en andere dingen, tot gebruyck der Wooninge. Met in de veertigh Coopere Plaeten verrijckt. Nu by ons in den tweeden Druck ten dienste van alle Bouw-konstenaren en*

Lief-hebbers van veele fauten gesuyvert, en vermeerderd met een bygevoegde grondige en klare Neerduytsche eygentlijke benaminge van alle de Bouw-leden, ordentelijk beneffens de Figuren en bystaende gewoonlyke Italiaensche benamingh gestelt, in vier koopere Platen, gedaen door den wel eer-vaeren Bouwkonstenaer Salomon de Bray, met noch een Tafel om alle begeerde Verdeelinghe in parten, licht te kunnen maecken, om alsoo Scamozzi gegevene verdelingen klaerlijck te verstaen, Danckert Danckertsz, Amsterdam. Hier zijn de kopergravures uit 1640 opgenomen in de volgorde van de tekst, en zijn tevens vijf nieuwe illustraties vóór de eigenlijke tekst toegevoegd, gegraveerd door Dancker Danckerts zelf. De eerste afbeelding is ontworpen, en voorzien van 'Verklaringe' door Joachem Schuym en geeft twee schalen ter berekening van de maateenheid (part) van het systeem van verhoudingen vanuit de afmetingen van de kroonlijst. De volgende vier afbeeldingen zijn ontworpen door Salomon de Bray en geven diagrammen van de zuilen, voorzien van een nummersysteem met Italiaanse en Nederlandse benamingen van alle onderdelen. De paginering van dit Boek begint bij 1 en is daarmee consistent met de originele Italiaanse editie, waarin Boek VI in het begin van het tweede deel is opgenomen.

4: circa 1658-60 [Cort onderwys vande vyf Colommen]. (RPKA, (klein folio)

De frasering van de titelpagina is identiek aan 2:1657, afgezien van het ontbreken van de plaats en datum van uitgave, en uitgeversnaam. De toegevoegde brief aan de lezer van Symon Bosboom geeft aan, dat deze editie door Bosboom uitgegeven zal zijn onder zijn eigen naam als reactie op de 'Waerschouwinge' van Dancker Danckerts.

5: 1661 [Vincent Scamozzi, Bouwkonstige wercken Begrepen in 8 Boeken]. (RIBA, RPKA, LBU, UBL, KB, UB-UvA-vernist sinds 1991, Rijksdienst Monumentenzorg, Zeist). (folio)

Vincent Scamozzi, Bouwkonstige Wercken, Begrepen in 8 Boeken; Waar van het derde en seste Boek voortkomen met hare beschrijvinge en Platen, als zijnde de voornaamste de Bouwkonst rakende. Aangaande de andere Boeken, daar van vertoonen wy alleenigh hare Platen. Neffens de zelve in't kort haren inhoudt, als genoegzaam zijnde tot verklaring der selve, Dancker Danckerts, Amsterdam, 1661

Deze uitgave omvat alle acht boeken van Scamozzi's originele Italiaanse uitgave 1615, bestaande uit een ongedateerd eerste deel getiteld *Vincent Scamozzi bouwkonstige platen. Van 't Eerste en Tweede Boek; Handelende van de meetkonst en stedebouwing*. Hierin zijn twee originele houtsnedes uit 1615: I, 32 & 40 opgenomen, en 3 van 5 originele houtsnedes van 1615: II, 123, 143 & 185. Twee houtsnedes uit 1615: II, 126-127 & 138 zijn weggelaten. Hierna volgt de volledige vertaling van 1615: III, gepubliceerd door Danckert Danckerts, 3: 1658, welke hier met de datum 1658 op de titelpagina is ingebonden. Op dit deel volgt een onderdeel getiteld *Vincent Scamozzi bouwkonstige platen, Van 't Vierde en Vyfde Boeck; Waar van de Beschryvingen In haare eigene Tale zelfs verlooren zijn. Nooit voor dezen in 't licht gekomen*, Dancker Danckertsz, 1661. Dit deel bevat de 8 oorspronkelijke houtsnedes van Scamozzi, met ontwerpen van zijn hand voor drie kloostercomplexen en vier villa's. Deze houtsnedes zijn niet gebruikt voor de editie 1615, die de Boe-

ken IV en V niet bevatte, en deze afbeeldingen werden hier dus voor het eerst uitgegeven. Deze afbeeldingen worden besproken door Grant, op.cit. (n.1), p.525-35. Hierna volgt de volledige vertaling van 1615:VI, eerder door Cornelius Danckerts uitgegeven (zie 1:1640), en herdrukt met toevoegingen door Dancker Danckerts (3:1658, VI). De oplage van deze editie 3:1658 moet snel uitverkocht zijn, aangezien het hier ingebonden Boek VI voorzien is van de datum 1661, daarmee aangevend dat er een nieuwe herdruk vervaardigd moest worden. De eerste titelpagina van 1661:VI is identiek aan de editie 1640 met als enig verschil dat Danckert Danckerts vermeld staat als uitgever, en het jaar van uitgave 1661 is. Tenslotte volgt een klein, ongedateerd gedeelte getiteld *Vincent Scamozzi bouwkonstige platen, Van 't Sevende en Achtste Boeck; Handelende van de messelkonst, En van houte bruegen over snelloopende Rivieren*. Hierin zijn 3 van de 5 oorspronkelijke houtsnedes uit 1615: VI-II, 299, 302 & 348 opgenomen. Twee houtsnedes uit 1615: VIII, 313 & 323 zijn weggelaten. Een andere houtsnede uit 1615: VIII, 314 is niet afgedrukt in 1661:VIII, omdat deze afbeelding al in 1661: III, 317 was opgenomen. Boek 1615:VII bevatte geen illustraties.

6: 1662 [De Grondt-regulen der Bouw-konst]. (RPKA, UB-UvA, KB).(quarto)

De Grondt-regulen der Bouw-konst, Ofte de uytmentheyt van de vijf Ordens der Architectura Van Vincent Scamozzi, Bouw-meester van Venetien. Oversien, vermeerderd, en uyt het groot in 't kleyn gebraght, nevens de Autheur sijn gegeven parten, de uytdeelinghe van de menute, als mede de beschrijvinghe wegens de principale nuttigheden der Architecture noodich zijn, door Joachem Schuym, Iohanis Gronsveldt, Amsterdam, 1662.

Waarschijnlijk aangespoord door het succes van Bosbooms bewerking (2:1657) herschreef Joachem Schuym, die eerder met Dancker Danckerts had samengewerkt aan de toegevoegde afbeeldingen van 3:1658, Scamozzi's tekst in een vereenvoudigde vorm, bestaande uit 40 beschrijvingen corresponderend met 40 afbeeldingen. Voor deze afbeeldingen reduceerde Schuym de illustraties van Danckerts' uitgave 3:1658 tot quarto-formaat, afgezien van de platen met schoorsteenmantels, en de doorsnede en façade van het Palazzo Strozzi, welke afbeeldingen eenvoudig werden gehalveerd. Een ongenummerde illustratie, welke aan de 40 afbeeldingen vooraf ging, bevatte een uitleg over de verhoudingen in afmeting van een Toscaanse en een Compositief zuil, plus een tabel om een module in 60 minuten te verdelen.

Enkele exemplaren bevatten een extra titelpagina met de buste van Scamozzi, met een frasering identiek aan de editie 1:1640, afgezien van de toevoeging *Bouw-meester van Venetien* na de naam Scamozzi, en Justus Danckerts als uitgever (UBN, UB-UvA). Dergelijke exemplaren geven aan dat na 1662 Justus Danckerts de rechten kocht van de editie Schuym 6:1662, inclusief de resterende oplage, van Gronsveldt, en daaraan een extra titelpagina toevoegde. Tegen 1677 gaf Justus Danckerts een herdruk uit onder zijn eigen naam (9:1677).

7: 1664 [Eerste deel der bouw-kunst, ofte grondige bewijs-redenen]. (RPKA, LBU).(klein quarto)

Eerste deel der bouw-kunst, ofte grondige bewijs-redenen, over den sin ende Practijk van den Autheur Vincent Scamozzi, Waer in

Grondigh wert bewesen, dat men door den middel van den Autheur Scamozzi, Palladio en Vinjola hare Vijf Colommen kan uytwerken: als oock van alle de voornaemste Meesters der Bouw-kunst, ende dat alleen met het verdeelen van een Duym-stock, of Voet-maet. Te samen gestelt door Joost Vermaarsch, Meester-Metselaer tot Leyden. Abraham Verhoeff, Leiden, 1664.

Deze uitgave, voorzien van een geïllustreerde titelpagina met een personificatie van Architectura, is de eerste editie waarin de systemen van de architecten Palladio, Vignola en Scamozzi vergelijkend behandeld worden. Scamozzi blijft in deze uitgave echter de belangrijkste bron. Kuyper, op.cit. (n.1) p.326 n.113 vermeldt een editie waarin de naam van de uitgever Hendrick Doncker over Verhoeffs naam is geplakt, waarmee het jaar aangegeven wordt waarin Doncker de rechten van deze uitgave verwierf. Voor het contract, dat tussen Vermaarsch en Doncker werd afgesloten, en waarin de levering van 500 reeds gedrukte exemplaren aan Doncker was vastgelegd, zie n.28. In 1678 bracht Doncker een eigen uitgave uit (10:1678).

8: 1670 [Cort onderwys vande vyf Colomen]. (RIBA, UB-UvA). (klein folio)

De frasering van de titelpagina is, afgezien van details in de spelling, identiek aan 2:1657, waarbij het portret van Bosboom in spiegelbeeld is afgedrukt, de signering 'S. Bosboom inventer' is wegge laten, en als datum 1670 wordt gegeven, met Justus Danckerts als uitgever.

9: 1677 [Gront-Regulen der Bouw=const]. (RIBA, RPKA, LBU, UBD, Universiteitsbibliotheek, RU Groningen). (quarto)

De frasering van de titelpagina is gelijk aan de editie 6:1662, waaraan *Architecture de Vincent Scamozzi* is toegevoegd, en L. Renard vermeldt wordt als graveur van de afbeelding. Op deze titelpagina zijn geen datum, uitgever of plaats vermeld. De tweede titelpagina is identiek aan de tweede titelpagina van 6:1662, afgezien de publicatiegegevens Amsterdam, Justus Danckerts 1677. Dit is de eerste eigen uitgave van de Schuym-bewerking door Danckerts, en op de titelpagina wordt vermeld dat Danckerts tevens de architectuurtraktaten van Bosboom, Vignola en zijn eigen traktaat over de constructie van daken (*Architectura Chivilis vertoonende verscheyde Treffelycke Cappen Soo van Toorens, Kercken etc.*, gepubliceerd door Justus Danckerts, en aan veel latere edities van het Bosboomtraktaat toegevoegd) verkooft. Het enige verschil tussen deze editie en de eerdere uitgaven van Schuym is de uitbreiding van de uitleg over de module van drie naar vier afbeeldingen.

10: 1678 [Eerste deel der bouw-kunst, ofte grondige bewijs-redenen]. (RPKA, UBL). (klein quarto)

Titelpagina en voorplaat zijn identiek aan 7:1664, afgezien van uitgever en datum, welke hier Hendrick Doncker, Amsterdam 1678 zijn, en kleine veranderingen in de volgorde van tekst en afbeeldingen achterin deze uitgave.

11: 1682 [Cort onderwys vande vyf Colomen]. (RIBA, RPKA). (klein folio)

De titelpagina is gelijk aan 2:1657 afgezien van uitgever Jan Blom en datum 1682. Bovendien zijn aan deze uitgave van Bosbooms bewerking een uitleg door Symons zoon Dirk Bosboom, die

ook het voorwoord ondertekende, over het construeren van een tympaan is toegevoegd. (Het exemplaar in RIBA is in een band gebonden samen met Justus Danckerts' *Architectura Chivilis* en Cornelis Danckerts' *Architecture van Verscheidene Nieuwe Poorten*, hetgeen een kenmerk is van vele latere uitgaven, te vinden in Nederlandse bibliotheken. De wisselende volgorde en verschillende samenstelling van deze toevoegingen suggereren dat deze door de kopers, en niet door de uitgevers zijn toegevoegd.)

12: 1686 [Cort onderwys vande vyf Colomen]. (BML, RIBA, RPKA, UBD, UB-UvA). (klein folio)

De titelpagina is identiek aan 2:1657, met als publicatiegegevens Justus Danckerts, Amsterdam 1686. Dit is de tweede Bosboomeditie door Danckerts, waaraan bovendien achterin een collectie geometrische figuren is toegevoegd. Het exemplaar RPKA is gebruikt door de latere bewerkers van Bosbooms boek Caspar Philips Jacobsz. en Jacobus Houthuisen: aan de afbeeldingen zijn handgeschreven teksten toegevoegd ter vervanging van de originele teksten (zie 23:1784). Het exemplaar in de RUL-Kunstgeschiedenis is voorzien van de additionele titel 'Dubbelt Bosboom', waarmee de toevoeging van extra materiaal als de mathematische figuren en de *Architectura Chivilis* wordt aangegeven.

13: 1689 [Grondige Bewijs-redenen der Bouw-Kunst]. (RPKA, UBD). (klein quarto)

Grondige Bewijs-redenen der Bouw-Kunst, Over den sin en Practijck van den Autheur Vincent Scamozzi. Waer in werd bewesen. dat men door een wel-verdeelde Timmermans Duym-stok also wel als door parten, of minuten, den Autheur Scamozzi, Palladio en Vinjola & c. hare Vijf Colommen kan uytwerken. Te samen gestelt door Joost Vermaarsch, Meester-Metselaar tot Leyden. En merkelyk vermeerderd door Justus Dankerts. Amsterdam, Justus Dankerts, 1689.

Dit is een herziene uitgave door Justus Danckerts van Vermaarsch, 7:1664, herdrukt door Doncker, 10:1678.

14: 1694 [Gront-Regulen der Bouw=const]. (UBD, UBL, University of Minnesota, Minneapolis). (quarto)

De eerste titelpagina is identiek aan 6:1662 afgezien van de vermelding 'Privilegie' en de vermelding van Justus Danckerts, Amsterdam 1694 als publicatiegegevens. Ook de tweede titelpagina is gelijk aan 6:1662, waarbij zelfs de uitgever Johannis Gronsveldt en datum 1662 ongewijzigd gegeven worden. Deze editie is een herdruk met kleine aanpassingen van 6:1662, al herdrukt in 1677.

15: 1694 [Cort onderwys vande vyf Colomen]. (UB-UvA). (klein folio)

Cort onderwys vande vyf Colomen... 1694, [S. Bosboom inventer], Gerard Valk, Amsterdam, 1694.

De titelpagina is identiek aan 2:1657, met uitzondering van de publicatiegegevens Gerard Valk, Amsterdam 1694. De afbeelding van de geometrische schaal is vergroot afgedrukt, en de geometrische figuren uit 12:1686 zijn achterin opgenomen.

16: 1721 [Joost Vermaarsch Bouw-Kunstige Bewijs redenen]. (UBD, UBN). (quarto)

Joost Vermaarsch Bouw-Kunstige Bewijs redenen om met een

welverdeelde Duym stock de Vyf Kolomne...., Cornelis Danckerts, Amsterdam, zonder jaartal.

De eerste titelpagina suggereert een herdruk met wijzigingen van 7:1664, maar de onderdelen over de systemen van Palladio en Vignola zijn weggelaten, en de tekst is volledig veranderd. De tweede titelpagina is gelijk aan 13:1689 afgezien van de vermelding van Theodorus Danckerts als uitgever, en 1721 als jaar van uitgave. Kuyper, op.cit. (n.1) p. 326 n. 113 vermeldt een andere ongedateerde versie van deze uitgave in UBD.

17: Vroege 18de eeuw [Cort Onderwys van de vyf Colomen]. (BML, LBU, UB-UvA).(klein folio)

De titelpagina is identiek aan 2:1657, afgezien van de publicatiegegevens, hier Frederick de Wit, Amsterdam, zonder jaartal. In het exemplaar in UBL is onder de titel de zinsnede toegevoegd 'Nieuwlycks vermeerderd en verbeterd met Privilegio'. Deze editie is waarschijnlijk eerder dan cat.no. 18:Vroege 18de eeuw, omdat op de titelpagina wordt vermeld dat dit boek ook door Loots wordt verkocht: 'Werden nu verkogt bij Joannes Loots, Boek en Kaart verkooper (...)'. Het exemplaar in het British Museum heeft bovendien een extra titelpagina met een gegraveerd portret van Bosboom met een kompas in zijn rechterhand. Deze afbeelding, met nummer 95, is afkomstig uit Cornelis de Bie, op.cit. (n.18), en bevat het bijschrift 'SIMON BOSBOOM natif d'Emden en l'an 1614 fut bon Architect et tailleur de pierre il at este employe au service du tres illustre Prince Electeur de Brandeburch Niclaes de Helt Stockade pinxit. Pertus Oode sculp. Iona Meysens excudit.'

18: Vroege 18de eeuw [Cort Onderwys van de vyf Colomen]. (LBU, UB-UvA, KB).(klein folio)

De titelpagina is gelijk aan 2:1657, met de vermelding van Joannes Loots, Amsterdam als uitgever, zonder jaartal, en bevat daarnaast de claim op privilege zoals in 17:Vroege 18de eeuw. Loots was lid van het Gilde in 1693, en overleed in 1726. Zie M.M. Kleerkooper/W.P. van Stockum, op.cit. (n.13) p.384-6 en I.H. van Eeghen, op.cit. (n.26), p.223-5.

19: 1702-27 [Cort onderwys vande vyf Colomen]. (LBU).(klein folio)

De titelpagina is identiek aan 2:1657, met uitzondering van de publicatiegegevens: Theodorus Danckerts, Amsterdam, zonder jaartal. Theodorus Danckerts werd geboren omstreeks 1663, werd toegelaten tot het Gilde der Boekverkopers in 1702, en stierf in 1727. Zie M.M. Kleerkooper/J.W. van Stockum, op.cit. (n.13) p.170.

20: Vroege 18de eeuw [Architectura, Vervattende in zig't Kort en bondig Onderwys van de 5 Colommen]. (UB-UvA).(klein folio)

Architectura, Vervattende in zie 't Kort en bondig Onderwys van de 5 Colommen, door Symon Bosboom, Als meede alle soorten van Kappen, soo van Kerken, Toorens en Huysen, eenige Wentel-Trappen en Bruggen, Gronden en Opstallen van 't Huys van de Heer Reaal. Verscheyde Nieuwe Schoorsteen Mantels En Nieuwmodesse Latwerken. Voor desen uytgegeeven door Dankers, onder de naam van

't Dubbelt Bosboom. Seer nut en dienstig voor alle Liefhebbers en Leer Bouwkunst, Reinier & Josua Ottens, Amsterdam, zonder jaartal.

Deze nieuwe titelpagina werd toegevoegd door de gebroeders Ottens, vóór de tweede titelpagina die identiek is aan 18:Vroege 18e eeuw. Voor de vermelding van Dubbelt Bosboom, zie 12:1686.

21: Vroege 18de eeuw [Architectura, Vervattende in zig't Kort en bondig Onderwys van de 5 Colommen]. (RPKA, UBD).(klein folio)

De eerste titelpagina is gelijk aan 20:Vroege 18de eeuw, zonder privilege. De tweede titelpagina is eveneens identiek aan 20:Vroege 18de eeuw, maar geeft als uitgevers Reinier en Josua Ottens, Amsterdam, zonder jaartal. Deze editie bevat de toevoegingen van daken en haarden.

22: Vroege 18de eeuw [Kort Onderwys Van de Vyf Colommen]. (UBN, KB, UBD).(klein folio)

Deze editie heeft een titelpagina identiek aan de tweede titelpagina van 20:Vroege 18de eeuw. Ook deze titelpagina bevat de zinsnede 'Nieuwelyks uitgegeven en van veele fouten gesuivert door een voornaam kenner der Bouwkunst'. Dit is de enige titelpagina.

23: 1784 [De vyf colom-orden]. (RPKA, LBU, UBD, UB-UvA).(klein folio)

De Vyf colom-Orden. met derzelver Deuren en Poorten Welïer door wylen Sijmon Bosboom. Vit den beroemden Venetiaanschen bouweester Vincent Scamozzi in minuten overgebracht, en nu Met verklaringen en benamingen der hoofd-en Onderdeelen, Leeden enz als mede met drie nieuwe voorbeelden, opgehelderd, vermeerderd en verbeterd. Door Caspar Philips jacobsz. Konstgraveerder en Geadmiteerd Landmeeter, voor de Ed. Hove van Holland en Westfriesland, Lid van het Mathematisch Genootschap, Te Amsteldam en Jacobus Houthuisen, Mr. Timmerman en Lid van het gemelde Genootschap, Amsterdam J.B. Elwe Met Privilegie, 1784. (klein folio).

Deze editie is een volledig bewerkte versie van de oorspronkelijke uitgave 2:1657, met een andere volgorde van afbeeldingen en een aangepaste tekst. Tegenover elke illustratie wordt de bijbehorende uitleg gegeven. Deze opzet werd tot aan de laatste editie van de Bosboom-bewerking aangehouden.

24: 1816 [De vyf colom-orden]. (RPKA, LBU).(klein folio)

Deze editie is een ongewijzigde herdruk van 23:1784, met als publicatiegegevens J.B. Elwe, Amsterdam 1816.

25: 1821 [De vyf colom-orden]. (UB-UvA).(klein folio)

Identiek aan 23:1784, met als uitgever S. de Grebber, Amsterdam 1821. Voor De Grebber, zie F.G. Waller, op.cit. (n.34), p.447. Volgens Waller was Simon de Grebber werkzaam in Amsterdam tussen 1818 en 1820.

26: 1854 [De vyf colom-orden]. (LBU) (klein folio)

Identiek aan 23:1784, met als uitgever G.D. Bom, Amsterdam 1854. Voor Bom, zie F.G. Waller, op.cit. (n.34), p.430.